

VEREENIGING

TER BEOEFENING VAN DE KRIJGSWETENSCHAP.

1875-1876.

Verslag der bijeenkomst van den 31^{en} Maart 1876.

De VOORZITTER, Generaal Knoop, verleent, na de Vergadering te hebben geopend, het woord aan den heer J. P. Koster over het door dezen ter behandeling gekozen onderwerp: *Legerverpleging in het algemeen en die van het Nederlandsche leger in het bijzonder.*

Mijne Heeren!

Onze volksdichter Jacob Cats geeft ons in een zijner vele werken de volgende spreuk ten beste:

*De spijs geeft ons het bloed en — is het voedsel kwaad:
't Is zeker dat het lijf in haast te gronde gaat.*

Nergens meer dan op het oorlogsveld springt de juistheid van die spreuk in het oog.

Een ieder, die de krijgsgeschiedenis met aandacht bestudeert, wordt er ten volle van overtuigd, dat de kracht der legers rust op de maag; dat eene goede verpleging van den krijgsman krachtig medewerkt tot overwinning en zegepraal; maar dat verwaarloozing van zijne voeding en verdere verzorging daarentegen immer en onvermijdelijk leidt tot verlies en nederlaag.

Daarom moet het iederen opmerkzamen denker verwonderen, dat, zoolang er oorlog is gevoerd op aarde, — d. i. ongeveer

zoolang de mensch bestaat — de kunst om zijn vijand te vernietigen veel meer wordt beoefend en in praktijk gebracht, dan de in volstrekten zin veel edeler kunst om zijne eigene krijgers en volgelingen voor ziekte en dood te behoeden en hunne wonden te heelen.

En toch is het een onloochenbaar feit, dat op elke bladzijde van de krijgsgeschiedenis zijne bevestiging vindt, dat betrekkelijk slechts weinige veldheeren, zoowel van den ouden als van den nieuweren tijd, aan voeding en verpleging hunner legers die aandacht en zorgen schonken, welke, in verband met hunne andere talenten, hen met lauweren kroonen en onoverwinlijk maken konden; dat betrekkelijk slechts weinigen de juiste verhoudingen wisten te bewaren tusschen hunne operatiën en de verpleging hunner legers.

Vergun mij op enkele voorbeelden uwe aandacht te vestigen.

Oude geschiedenis.

Reeds Xenophon verhaalt van Cyrus (1), dat deze moeite noch kosten spaarde om zich, ten behoeve van zijn leger, goede genees- en heelmeeesters te verschaffen, doch dat zijn vader Cambyses hem onder 't oog bracht dat artsen, in dien zin — in zeker opzicht dus — slechts zijn te beschouwen als lappers van oude kleederen, daar zij hunne kennis en hunne zorgen wijden aan zieken en verminkten; maar dat zijn zoon nog oneindig beter voor zijn leger zorgen zou, indien hij trachtte de vele ziekten en hare verbreiding onder zijne legers te voorkomen.

Hannibal — „cet habile capitaine qui avait tout calculé et tout prévu,” zooals hij door een zijner geschiedschrijvers wordt genoemd (2) — begon zijn tocht naar Italië, in 218 v. Chr., van uit Carthagena in de maand Mei, ten einde de Alpen te passeeren in de maand October, zijnde het tijdstip waarop de bergbewoners met hunne kudde naar de bergvlakten afdaalden, omdat hij begreep, in die onvruchtbare oorden alleen in dit

(1) Zie: Kirchner's Lehrbuch der Militär-Hygiëne; Vorrede.

(2) Laranza. Histoire critique du passage des Alpes par Annibal.

saizoen de noodige hulpbronnen tot voeding van zijn leger te kunnen vinden.

Hij wist zijn leger verder in Italië zóó te verplegen, dat hij zich 16 jaren staande hield zonder toevoer uit zijn vaderland, noch van nieuwe troepen, noch van geld, noch van andere behoeften. En toch zijn gebrek en ziekten niet de oorzaken van zijn ondergang geweest.

Een der geschiedschrijvers van den laatsten tijd (1) getuigt van Cesar:

„Er, dessen Feldherrngrösse nie wieder von einem Römer erreicht würde, wie überhaupt das Altherthum keinen Heros dieser Grösse mehr zeugte, stellte die Sorge für die Verpflegung und Beweglichkeit der Truppen als Gesetz obenan, um geschickt combinirte Operationen überhaupt durchführen und zum Ziele bringen zu können. Die Sorge für die Erhaltung seiner Armee gab ihm Siege, die andernfalls *unmöglich* erscheinen müssen.“

Een zijner roemrijkste veldtochten, uit het oogpunt van verband tusschen operatief en verpleging, was zijn veldtocht tegen de Galliërs onder Vercingetorix. Zóó zorgvuldig was toen het onderhoud van zijn leger geregeld, dat die zorgen zijne operatiën nimmer hebben opgehouden, maar ook nimmer hebben geschaad.

Diezelfde geschiedschrijver zegt verder:

„Keiner der besseren römischen Feldherrn ruinirte selbstmörderisch durch einen Verpflegungsmangel seine Mittel zur Siege. Aber Keiner duldete auch dasz die Subsistenz-Sorgen einen ungebührlichen Rang einnahmen.“

De literatuur over de Krijgsgeschiedenis der Middeneeuwen

is bijzonder schaarsch. Toch is voldoende bekend, dat leen- en ridderstelsel toen gansch andere methoden van samenstelling en verpleging der legers medebrachten, dan die der oudheid.

Deze bestonden te dier tijde uit onderscheidene kleine, van elkander onafhankelijke legers, zonder eenheid in leiding en zonder algemeen plan van proviandeering.

(1) V. Baumann. Studien über die Verpflegung der Kriegsheere im Felde.

De zelfstandige benden der vazallen waren, om zoo te zeggen, los aan elkander geregen.

Dat daarmede geene goed gedisciplineerde noch goed verzorgde legers werden gevormd, springt in het oog.

Door dit gemis aan eenheid en kracht, aan zorg en hoogere leiding gingen die massa's — zooals bijv. in de kruistochten, — vooral in minder vruchtbare streken, verloren.

Het idee alleen, zegt v. Baumann terecht, voert niet tot het doel. De krijg, zal hij slagen, vordert zorgvuldig voorbereide, volgens goede grondslagen bijeengebrachte en gedistribueerde materiële middelen; eerst daardoor wordt eene goede verpleging mogelijk.

Deze middelen hebben in de middeleeuwen veelal ontbroken. Minder was dit het geval in de

Nieuwe geschiedenis.

Hier valt ons oog allereerst op den Zweedschen Koning Gustaaf Adolf, die zijne vele overwinningen weder aan de voortreffelijke verpleging zijner legers te danken had, terwijl de Keizerlijken, vooral onder Tilly en Wallenstein, door zorgeloosheid en gebrek weinig of niets konden uitrichten.

Die schepper der nieuwere krijgskunde, die stichter of formeerder van den Generalen-staf wist, door een ijzeren krijgstucht, maar vooral door zijn vaderlijke zorgen, door zijn eisch en zijn voorbeeld van hoogsteenvoudige leefwijze, door zijn beperkte voerwezen en het doeltreffend aanleggen van magazijnen, aan zijne troepen eene buitengewone beweegbaarheid, gezondheid en krachten te geven, welke aan zijne tegenstanders onbekend waren. Daarmede bereikte die groote Koning wat menschelijke krachten konden bereiken, als zij worden aangevoerd door een genie als het zijne, dat met geduld onderzocht, met scherp blik voorzag, en zijne weldoordachte plannen met moed wist uit te voeren; maar dat tevens met vaderlijke genegenheid voor zijn leger was beziel en zorgde.

Turenne — „le Général par excellence” — verwierf zich, door de uitmuntende verpleging zijner troepen, hunne liefde en

verknochtheid in die mate, dat zij hem, uit den grond des harten, met den vadersnaam vereerden, en hij, des noodig, bovenmenschenlijke inspanning van hen vergen kon niet alleen, maar ook verkreeg. In een zijner veldtochten in 1674 bleef zijn leger gedurende 2 dagen en 2 nachten in beweging; zijne troepen stonden — ik meen in den slag bij Ensisheim — door den zwaren regen tot over de enkels in den modder; en hoewel zij sedert 22 uren geen voedsel hadden genoten, vochten zij goed en hielden zij onwrikbaar stand. Toen bleek wat gehechtheid aan — en vertrouwen op den veldheer vermogen; maar toen bleek tevens hoeveel een doorgaand goed gevoed en goed verzorgd leger uitrichten en verdragen kan, zonder spoedig uitgeput te zijn.

Frederik de Groote geeft ons niet minder nuttige lessen.

Reeds in den eersten Silezischen oorlog toonde hij wat doeltreffende zorgen voor verpleging en onderhoud vermogen, daar zijne regimenten in den eersten veldtocht, niettegenstaande de zware marschen, gemiddeld niet meer dan 20 zieken telden.

Toen reeds openbaarde zich de meester in de veldheerskunst, daar hij zijne overtuiging: „nur die erhaltene Armee vermag zu siegen,” in daden vertolkte.

Voor den tweeden Silezischen oorlog gaf hij onderscheidene voorschriften in denzelfden geest, doch ondervond dat eenige orders of bevelen — toen althans — eene goede verpleging niet waarborgen.

Het bleek hem spoedig, dat de veldheer zelf voor orde en stiptheid in de uitvoering waken moest. Toen werd de waarheid van het te dezer plaatse wel wat triviale maar juiste spreekwoord op nieuw bevestigd: „het oog des meesters maakt het paard vet,” of, zooals de Duitschers zeggen, „is het halve voeder.” De reeds meermalen genoemde Saksische historieschrijver v. Baumann zegt dan ook: Eine gut geordnete Verpflegung war das eiserne Fundament, auf dem die starken Säulen: Disciplin und Ehre, den Ruhm seines Heeres trugen, und ihm, dem rastlos Fürsorgenden, mit Recht den Vaternahmen erwerben sollte. Vor allem war es die Verpflegung, die das Wunder wahr machte, dass der grosse Feldherr das kleine Preussen ehrenvoll in den Reihen der Europäischen Grossmächte stellen konnte.

Het gewijzigde karakter der samenstelling van de Fransche volkslegers, in hunne revolutie-oorlogen tegen het overige Europa, wijzigde evenzeer de methode der legerverpleging.

„De oorlog moet den oorlog voeden,” werd weder het heerschend systeem. Die legers leefden weder geheel op kosten des vijands, eerst meer door individueelen „roof”, later door eene goed georganiseerde toepassing van het requisitie-stelsel in zijn ruinsten zin.

Dit stelsel verminderde den legertros aanmerkelijk, en schonk dus groote beweegbaarheid; geforceerde marschen en het onverwacht verschijnen in vijandelijke streken maakten wederkeerig het requisitie-stelsel weder gemakkelijk uitvoerbaar. De legerverpleging eischte dus veel minder zorgen, vooral veel minder voorbereiding.

Toch mag den generaal Bonnaparte de eer niet worden ontzegd, die aan alle groote veldheeren toekomt, dat ook hij het materieel welzijn zijner troepen steeds tot zijne eerste zorgen heeft gerekend. Zijn eenmaal gesproken woord: „Le Dieu des victoires s'incline toujours du côté des soldats les plus forts,” strekt ten bewijze van zijne overtuiging op dit stuk.

De meer algemeene bekendheid der Napoleontische krijgsgeschiedenis ontslaat mij van den plicht, dit gevoel en verder door bijzonderheden te staven, evenzeer als dit overbodig mag worden geacht omtrent de meesterlijke wijze, waarop de verpleging der Duitsche legers in den laatsten oorlog van 1870/71 was geregeld.

Ziedaar, M. H., uit dat breede veld der krijgsgeschiedenis van den ouden en nieuweren tijd slechts enkele voorbeelden ten goede.

En nu de keerzijde?

Omtrent de treurige gevolgen van onkunde en zorgeloosheid op het gebied der legerverpleging zwijgt, gelukkig, de geschiedenis nimmer; zoodat ieder — burger zoowel als krijgsman — weet dat ziekten, kommer en gebrek ten allen tijde in den oorlog aan veel meer strijders het leven kosten, dan het staal en 't vuur des vijands.

Degeschiedenis van den Krim-oorlog, van den Noord-Amerikaanschen strijd, en van den laatsten Duitsch-Franschen krijg wat de verpleging der Fransche legers betreft, zijn voor niemand onzer een gesloten boek.

Toch wensch ik, met een kort woord, nog in het licht te

stellen, dat zelfs de twee grootste krijgsoversten van de laatste eeuwen, niettegenstaande hunne uitnemende kennis en ondervinding, op het stuk der legerverpleging nog struikelden.

Toen Frederik de Groote in zijn tweeden Silezischen veldtocht uit Bohemen voortrukte om Oostenrijk te bedreigen, offerde hij, ondoordacht, zijne gemeenschap met zijne operatie- (en verpleeg)-basis op, en werd zijn zegevierend leger daardoor met ondergang bedreigd. Dat leger, wegens zijne krijgsdeugden beroemd, werd veel meer door desertie en ziekte dan door den veldslag gedund; het verloor de helft zijner paarden; daarmede meer dan de helft van zijn voerwezen en zijne verpleegmiddelen, enkel en alleen omdat de veldheer met eene zwakke verplegings-reserve oprukte en verzuimde zijn voorraad tot zich te trekken.

Frederik — die zelf, later, het lot van zijn sterk, voortreffelijk uitgerust en dapper leger vergeleek met dat der trotsche Armada onder Filips II — toonde zich toen echter waarlijk een groot man: hij redde zijn leger door van twee kwaden het kleinste te kiezen; door, namelijk, geen slag te leveren, doch het behoud van zijn leger te stellen boven de zeer twijfelachtige eer om, niettegenstaande zijn misslag, toch stand te houden in vijandelijk land. Hij toonde zich toen grooter dan de Keizer Napoleon I in soortgelijke omstandigheden, wiens aan waanzin somtijds grenzende hoogmoed meer dan eens zijne legers ten ondergang en eindelijk hemzelven ten val bracht.

Toen namelijk, in den oorlog tegen Spanje en Portugal, de maarschalk Junot in het jaar 1807 met 25 000 man de Pyreneën was overgetrokken, kreeg hij spoedig daarop bevel naar Portugal op te rukken, ten einde Lissabou vóór Wellington te bereiken. Hem werd toen door den Keizer uitdrukkelijk verboden zijn marsch, zelfs niet ter wille van de verpleging zijner troepen, één enkelen dag te vertragen, want, zeide de Keizer, „25 000 hommes peuvent vivre partout, même dans le désert.”

En wat was het lot dier grooteudeels jonge troepen?

Groot was hun lijden door het barre seizoen, in woeste landstrecken, zonder hulpmiddelen, te midden van eene verbitterde bevolking, waar sluipmoord niet zeldzaam, roof en plundering algemeen was, en moord dagelijks met moord gewroken werd.

Vele soldaten moesten zich, even als de varkens, met eikels voeden, en talrijke ziekten brachten aan duizenden een welkome dood.

30 Nov. rukte Junot aan het hoofd van 15 000 grenadiers Lissabon binnen, maar zonder één enkel ruiter en zonder één enkel stuk geschut. Zijne grenadiers verkeerden echter in zulk een deerniswaardig uitgeputten toestand, dat zij zelfs niet meer in staat waren op den tromslag in den pas te marcheerden.

2 Dec. kwam de divisie Laborde. Deze was 9 000 man sterk toen zij Frankrijk verliet, en samengesteld uit de oudste en de schoonste bataljons; zij waren immer de voorsten in den marsch. Bij aankomst te Lissabon was deze divisie tot op $\frac{1}{6}$ harer sterkte versmolten: zij telde nog slechts 1 500 man.

Een paar dagen later volgden de overige colonnen in steeds meer en meer deerniswaardigen toestand. Sommige elite-kompagnieën van 140 man, telden er nog 15. Officieren, door smart, lijden en vermoeienis ondermijnd, hadden de spraak verloren. Regimenten van 2 500 man, rukten met 200 à 250 man de hoofdstad van Portugal binnen. De soldaten geleken wandelende lijken. Dag aan dag brachten de boeren uit den omtrek tal van verminkte, onkenbare, stervende mannen in de stad, zonder wapenen, zonder kleding, zonder schoeisel. En toen eindelijk, drie weken na den intocht, alle achterblijvers waren aangekomen, telde het van Bayonne uitgerukte leger van 25 000 man geen 10 000 meer; het had, zonder één schot te lossen, op den weg van Bayonne naar Lissabon ongeveer 16 000 man verloren.

Dat waren de gevolgen van het hautaine woord des keizers: „25 000 hommes peuvent vivre partout!”

Wat hier betrekkelijk in het klein plaats vond, geschiedde bij den tocht naar Rusland in 1812 in het groot.

De Fransche legers, die den 24 Juni de Memel overtrokken, hadden een sterkte van 420 000 man en 150 000 paarden; ruim eene maand daarna, bij den overtocht over de Dwina, op den 28 Juli, hadden zij, ten gevolge der onvoldoende voorzorgen in het belang der verpleging, reeds 150 000 man, dus ruim $\frac{1}{3}$ der sterkte, en 75 000 of de helft hunner paarden verloren, terwijl de gevechten slechts 6 à 7 000 man hadden gekost. En naar de

gematigde berekening van Thiers, in zijn „*Consulat et l'Empire*“, heeft deze tocht alleen aan de Fransche legers, die ongeveer 600 000 man sterk waren, door het vuur des vijands ook, maar grootendeels door ellende, ontbering en gebrek, aan 300 000 mannen, in den bloeitijd of de kracht des levens, het leven voor altijd ontnomen.

Deze weinige grepen in de krijgsgeschiedenis wijzen op twee niteenlopende stroomingen op het veld der legerverpleging: de eene, die (alle andere factoren in den strijd overigens gelijk zijnde), door kennis en uitnemende zorgen, leidt tot gezondheid, kracht en zegepraal; de andere, welke, door zorgeloosheid en onkunde, voert tot ondermijning, nederlaag en vernietiging.

Ik herhaal: na dat talloos tal van treurige ervaringen in de ontelbare oorlogen gedurende zoovele eeuwen, moet het den denker wel verwonderen, dat men zich in het algemeen niet méér aan anderen gespiegeld heeft; zoodat aan de vernielingsmiddelen nog steeds zooveel meer aandacht en zorgen worden gewijd dan aan de middelen tot behoud.

En toch is dit nog immer het geval.

De gebrekkige verpleging van de Fransche legers in den oorlog 1870/71 heeft dit op nieuw bewezen.

Dit nu zoo zijnde, rijst van zelf de gedachte bij ons op:

Hoe is de legerverpleging in ons vaderland geregeld?

Maar vooral: Hoe zal de toestand van den Nederlandschen krijgsman zijn in dat opzicht, als hij verplicht wordt den strijd op leven en dood voor de vrijheid van zijn vaderland te voeren?

Deze vraag klemmt te meer, indien men bedenkt hoezeer de oorlogstoestanden in Europa sedert de vorige eeuw zijn veranderd in het nadeel van kleine volken in het algemeen, maar van het Nederlandsche volk in het bijzonder.

Van kleine volken in het algemeen, omdat zij, door den overgang van het stelsel der aangeworven legers tot dat der veel talrijker volkslegers, tegenover groote mogendheden in getalsterkte belangrijk in het nadeel zijn gekomen; en daaronboven, wegens het snel ontstaan en snel verloop der oorlogen, den tijd ter voorbereiding, waarover zij vroeger konden beschikken, thans misse.

Maar in het nadeel van het Nederlandsche volk in het bijzonder, ten gevolge der volgende twee oorzaken :

1°. omdat de militaire krachten nog moeten verdeeld worden over het moederland, de zeemacht en de koloniën ;

2°. omdat het Nederlandsche volk in fysieke kracht achteruitgaat, blijkende hieruit, dat de minimumlengte voor vrijwillige soldaten van 1821—1866, dus in minder dan een halve eeuw, reeds 6 à 7 cM. werd verminderd, en dat die der Nederlandsche jongelingschap, welke jaarlijks bij de militie wordt ingelijfd, en welker lengte als voornaamste criterium voor de geschiktheid tot den krijgsdienst geldt, de minste is van gansch Europa. De minimumlengte voor de militie der Europeesche staten, die ongeveer op dezelfde leeftijden wordt ingelijfd, bedraagt namelijk :

1. Nederland	1.55	M.
2. Frankrijk	1.55	„
3. Oostenrijk	1.553	„
4. Beijeren	1.555	„
5. Italië	1.56	„
6. Spanje	1.56	„
7. België	1.57	„
8. Baden en Wurtemberg	1.575	„
9. Engeland (voor vrijwilligers)	1.6	„
10. Zweden	1.608	„
11. Noord-Duitschland	1.569 à 1.621	„
12. Pruisen	1.621	„

Die betrekkelijke lichamelijke zwakte springt nog sterker in het oog, wanneer men bedenkt dat de Nederlanders behooren tot den Germaanschen stam, die krachtiger mannen levert dan het Latijnsche ras, en dat desniettemeenstaande de minimumlengte der Nederlandsche militie gelijk is met de *laagste* der vertegenwoordigers van den Latijnschen stam, met die der Franschen.

Het roemvolle tijdperk van de Republiek der Vereenigde Nederlanden — toen zij even machtig was ter zee als te land — is dan ook voor altijd gesloten. Toen zagen hare staatslieden door de macht van het goud, waarover zij met kwistige hand beschikken konden, in gevaarvolle tijden steeds duizenden bij duizenden

gecoefende en niet minder krachtige vreemde strijders onder hare vanen zich scharen, welke, in vereeniging met hare eigene zonen, de kleine Republiek, onder beleidvolle aanvoering, in militaire macht ontzagwekkend maakten en geducht voor meer dan eene groote mogendheid.

Thans zijn wij niet meer „groot van vermogen,” zooals de psalmist zingt; wij zijn niet alleen in getalsterkte gering, maar ook in fysieke kracht. En al het goud, dat wij door den nijveren zin, zoowel als door den handelsgeest van ons volk, uit onzen eigen bodem slaan en van den grond van het rijke Insulinde aanvoeren, kan ons niet meer helpen: de autochthonen behooren tot de mythologische geschiedenis. Wij kunnen voortaan ten behoeve van ons leger, tot bescherming onzer volksvrijheid, slechts rekenen op de kracht en de wapenen der betrekkelijk zwakke vruchten van onze eigene lendenen, en daarop alléén.

Daar wij nu bij zulk een strijd op leven en dood, als de strijd om onze onafhankelijkheid wezen zal, geen enkelen der onzen missen kunnen, moeten wij trachten dat gemis, in aantal zoowel als in kracht, door andere middelen te vergoeden. En het eerste maar tevens het beste middel dat voor de hand ligt is, naar mijn gevoelen, eene zorgvolle verpleging van de weinigen, die wij het voorrecht hebben nog te bezitten, opdat allen goed gezond, opgewekt van geest en bij krachten blijven, en onze gelederen slechts weinig door de ongewone oorlogsvermoeienissen worden gedund.

Met andere woorden: *eene in alle opzichten uitmuntende leger-verpleging is niet alleen een hoogstgewichtig deel der krijgskunde, maar zelfs van staatsbestuur, want het is een der voorname bolwerken voor de onafhankelijkheid van Nederland.*

Daarvoor te zorgen is gelukkig niet moeielijk. Het terrein, waarop wij arbeiden moeten, ligt voor ons; het is ons eigen gebied, waarop wij van geslachte tot geslachte hebben gewoond, en dat wij kunnen hestudeeren tot in de geringste bijzonderheden naar hartelust; terwijl de vele middelen, die wij behoeven, alle en ten allen tijde onder ons bereik kunnen zijn.

Ik heb hier natuurlijk alleen de verpleging bij een verdedigenden oorlog op het oog, omdat deze het meest waarschijnlijk is. Deze

taak is vrij wat gemakkelijker dan het onderhoud der legers van de groote mogendheden, welks regeling voor een goed deel gebaseerd moet zijn op eene verpleging van honderdduizenden op vijandelijk grondgebied, ver van de hulpbronnen des vaderlands verwijderd.

In deze richting hebben wij niet, althans niet allereerst, te arbeiden en te zorgen.

Is echter alles zoodanig voor een defensieven krijg gereed en voorbereid, dat er „geen knoop aan de slobkous ontbreekt”, dan eerst kan de tijd zijn aangebroken om onze aandacht te wijden aan eene mogelijke verpleging van het Nederlandsche leger, verre van zijne eigene hulpbronnen, en in samenwerking met bondgenooten op vijandelijk grondgebied.

Als onderwerp voor dezen avond koos ik daarom de legerverpleging bij een defensieven oorlog.

De legerverpleging, in ruimen zin opgevat, laat zich verdeelen in drie deelen: deelen van strategischen, technischen en administratieven aard. De strategische werkzaamheden, behoorende tot den werkkring van den Generalen staf of het kommando, wensch ik buiten beschouwing te laten; evenzeer die uit geneeskundig oogpunt, behoorende tot het arbeidsveld van den arts.

Ik wensch mij slechts te bepalen tot dat gedeelte der verpleging, dat tot de taak der intendance behoort; d. i. de zorg voor de huisvesting, kleeding en voeding van den gezonden en den zieken krijgsman in tijden van vrede en van oorlog, met zijne annexen: de magazijnen en het voerwezen. Maar wegens de uitgebreidheid der stof zal ik mij voornamelijk met het administratieve, minder met het technische gedeelte bezig houden.

Ook op het gebied der verpleging geldt, even als voor ieder ander deel van het krijgswezen, het axioma dat, wegens het onverwacht uitbreken en snel verloop der tegenwoordige oorlogen, personeel en materieel reeds in tijd van vrede moeten zijn georganiseerd en voorbereid niet alleen, maar, zooveel mogelijk, ter plaatse waar zij in tijden van oorlog wezen moeten.

En daar ik nu zooeven heb aangetoond, dat de zorg voor eene goede verpleging bij een defensieven oorlog niet moeilijk is, heeft men eenig recht te verwachten dat alles in dezen zin tot in de

puntjes is voorbereid en bij het uitbreken des oorlogs in orde wezen zal.

Wilt mij, Mijne Heeren! eenige oogenblikken uwe aandacht schenken, als ik wensch na te gaan in hoe verre die verwachting in tijd van oorlog al of niet op teleurstelling zou uitloopen.

Ons leger wordt alsdan gesplitst in twee groote deelen: het veldleger en de bezettingstroepen der liniën, sterkten en forten; m. a. w.: een mobiel en een stabiel gedeelte.

Ik bepaal mij heden avond vooral tot het stabiele gedeelte.

Men dient hier wel te onderscheiden tusschen de vestingen of versterkte steden, en de forten in onze verschillende liniën. De eerste hebben eene meer of minder talrijke burgerbevolking, met voorraad, winkels en magazijnen van allerlei aard, welke in tijd van oorlog, zoo noodig zelfs door verwijdering der onnutte monden, dus van vrouwen, kinderen en grijsaards, aan de bezettingen ten goede komen. Met de forten — en hun getal in ons defensiestelsel is zeer aanzienlijk — is dit niet het geval; dit zijn onbewoonde plaatsen, die alleen in buitengewone tijden bezet, en waarvan sommige in den loop des oorlogs mogelijk geheel van de buitenwereld afgesloten worden.

De meeste dier forten hebben, vooral in ons land, in menig opzicht veel overeenkomst met een oorlogschip. Beiden, door aarde, steen of metaal geheel of ten deele gepantserd, liggen in het water en hebben slechts beperkte ruimte voor bemanning, levens- en oorlogsbehoeften.

Die drijvende of vastliggende — in gewone tijden onbewoonde — batterijen of forten moeten zóó zijn ingericht, dat zij steeds in zeer korten tijd, in een ommezien als het ware, kunnen worden opgetuigd, bemand en in dienst gesteld. De beperkte inwendige ruimte moet oordeelkundig zijn verdeeld, opdat allen en alles, wat opgeborgen moet worden, tot zijn recht kome, de hemaning zoowel als de levens- en oorlogsbehoeften van allerlei aard. Een ieder die onze oorlogschepen en onze rijkswerven kent of bezoekt, moet dan ook de scheepsbouwmeesters prijzen, die, aan de hand eener jarenlange ervaring, zich met veel overleg van die taak weten te kwijten. En ons bestuur van Marine evenzeer; want door dat bestuur zijn de noodige voorzorgen genomen om een

zeker aantal oorlogschepen steeds in een minimum, van tijd in dienst te kunnen stellen. Alle uitrustingsbehoeften voor de schepen, bestemd tot binnenlandsche verdediging, zijn verzameld en, voor ieder schip afzonderlijk, in daartoe ingerichte lokalen op onze rijkswerven geborgen; in de marine-magazijnen zijn steeds 2000 complete uitrustingen voor zeelieden, dus voor ongeveer $\frac{1}{3}$ van de sterkte onzer marine, voorhanden; terwijl een goede voorraad proviand, plunje en kommaliegoederen daar aanwezig en bij de aannemers beschikbaar is.

Hoe is het nu met onze liniën en forten gesteld?

Ik geloof dat te dezen opzichte hetzelfde gunstige getuigenis niet gelden kan, doch integendeel veel ontbreekt van hetgeen onontbeerlijk is om eene goede verpleging der bij het uitbreken des oorlogs daarin geworpen bezettingen te verzekeren.

Ten einde dit te onderzoeken, noodig ik U uit, Mijne Heeren, met mij een blik te slaan in de forten der Nieuwe-Hollandsche waterlinie.

In deze linie liggen — de vestingen Naarden, Muiden, Weesp, Gorkum en Woudrichem medegerekend — 31 sterkten, die verdedigd moeten worden met een 1500tal stukken geschut en eene bezetting van ongeveer 15 000 man. In de meeste van die sterkten ontbreekt er bomvrije ruimte voor bezetting, krijgs- en mondvoorraad; in sommige is zelfs de voorhanden ruimte — bedrieg ik mij niet — nauwelijks voldoende alléén voor het buskruit.

Ik ben de eerste om te erkennen, dat dit algemeen gebrek onzer forten niet mag worden toegeschreven aan onze intendance.

Waarom dan? Aan het gemis van overleg bij de ontwerpen met andere takken van militair bestuur, ten einde niet te dalen beneden de grenzen der onontbeerlijke ruimte voor de behoeften van bewapening, manschap, verpleging en voorraad? Aan de wijzigingen welke later in die ontwerpen werden gebracht? Dus: aan het gemis van goede typen van fortenbouw? Dan wel: aan de wijzigingen in de middelen van aanval en verdediging, sedert den bouw dier forten? Ik durf het niet beslissen. Maar welke ook de oorzaken van dat gemis aan bomvrije ruimte mogen wezen, dit is zeker, dat dit gebrek een nadeeligen invloed uitoefent op de mate van bewoonbaarheid der sterkten, en dat, naar mijn

gevoelen, daaraan zooveel mogelijk door eene goede inrichting der verpleging moet worden te gemoet gekomen. En ik betwijfel of dit geschiedt.

Onderzoekt men de mate, ik zeg niet van huiselijkheid maar slechts van bewoonbaarheid van die forten, dan maakt zich een unheimlich gevoel van den bezoeker meester; mij kwamen bij eene dergelijke gelegenheid althans de eerste woorden van het scheppingsverhaal van Genesis levendig voor den geest: „de aarde nu was woest en ledig.”

Maar hiermede houdt dan ook de gelijkenis tusschen de scheppingsperiode der aarde en de scheppingsperiode onzer forten op. De opperbouwheer des heelals zette zijn arbeid voort door de aarde bewoonbaar te maken, aanschouwde bij het einde van iederen „scheppingsdag” zijn werk, „en zag dat het goed was”; en schiep eerst toen den mensch. Doch het scheppingswerk onzer forten is onvoltooid gebleven; nog zijn zij even onbewoonbaar, „woest en ledig”, als na het eerste moment hunner scheppingsperiode.

Voor de vernielingsmiddelen is voldoende gezorgd: de vuurmonden staan, althans bij de forten in eerste linie, in batterij, zijn afgelegd op de wallen aanwezig of bevinden zich in de remises; kruut en projectielen op een tal van rekken zijn, voor een zeker aantal schoten per vuurmond, voorhanden. Maar hiermede houden ook de voorzorgen op, en met de voorbereiding tot verpleging is het treurig gesteld. Eenige planken langs de wanden, wat houten britsen, een gemetseld fornuis zonder eenig toebehooren, is het weinige wat men in deze onherbergzame vertrekken ten behoeve hunner aanstaande bewoners, officieren zoowel als minderen, vindt; geen stoelen, kastjes, lampen; geen bedkribben, lakens, stroozakken noch dekens. Nu beweer ik niet dat dit voor de volle sterkte aan officieren en minderen, maar minstens voor twee derde dier sterkte moet aanwezig zijn, aanwezig in dezen zin dat het, evenals de artillerie-behoeften, gedeeltelijk op de forten opgelegd en verder in eenige magazijnen, in of achter de liniën, voorhanden zij.

Mogelijk kunnen sommigen uwer dezen eisch omtrent huisraad en nachtlegergoederen niet deelen, omdat die goederen in de

garnizoenen in gebruik zijn, en bij ontruiming derzelve voor de forten kunnen dienen. Daar de voorraadstaten, welke bij de jaarlijksche begrootingen worden gevoegd, alleen het artillerie-materieel en de goederen in de magazijnen te Delft en Woerden vermelden, zijn de voorhanden huisraad- en nachtlegergoederen voor het leger mij onbekend; maar, de sterkte der bezettingen van de garnizoensplaatsen in of nabij de Nieuwe-Hollandsche waterlinie tot basis nemende, betwijfel ik of deze een voldoende aantal goederen van dien aard voor de 15 000 man dier linie in oorlogstijd zouden kunnen verschaffen. Bovendien is het aantal, dat ieder fort ontvangen moet, niet vastgesteld; evenmin is de verdeling van het aanwezige in elk garnizoen over de forten bij voorbaat geregeld.

Doch er is meer.

Blijkens het sleutelbord van ieder fort zijn de bestemmingen der vertrekken wel aangewezen, maar inwendig gelijken zij alle op elkander in zooverre, dat eenige ledig zijn, onderscheidene echter gevuld met kruitvaatjes en projectielen, die, wegens gebrek aan ruimte in de daarvoor bepaalde lokalen, in andere zijn geborgen, en dus bij eene bezetting van het fort uit die vertrekken zullen moeten verdwijnen.

In de van torens of reduits voorziene forten, bestemd om eene hardnekkige verdediging tot het uiterste, ook na algeheele insluiting, te voeren, zooals Vechten, Rijnauwen, Vuren, Everdingen, Honswijk — en in de andere in mindere mate en in verhouding tot de sterkte der bezettingen — moeten de vertrekken niet alleen zijn aangewezen, maar ook ingericht voor hunne bestemmingen: verpleegzaal voor zieken en gewonden; apotheek; waschlocaal met fornuis en toebehooren voor lijf- en beddegoed, tevens badlocaal voor de manschappen in het belang der gezondheid en tot wering van ongedierte; afgesloten bergplaatsen met rekken, kasten, kisten, tonnen, maten en gewichten voor droge en natte waren, en schalen voor proviand, die uit een groote verscheidenheid van artikelen bestaan moet: brood en beschuit, vleesch, aardappelen, zout, wijn en jenever, azijn, gort en rijst, erwten en boonen, koffie en suiker, boter en kaas, zeep, olie, tabak en cigaren, groenten, meel en brandstof voor de bakkerijen, en eindelijk vele extra behoeften voor zieken en gewonden. Zijn er bovendien niet

noodig eene geldkist, brievenbus, smidse voor den geweermaker, kookgereedschappen voor den troep, afzonderlijke kookkachel met toebehooren voor de officieren, enz.?

Wel behooren sommige dezer goederen aan de korpsen en kunnen zij worden medegebracht, doch men bedenke dat $\frac{4}{5}$ der bezettingen uit schutterijen bestaat, die niets, hoegenaamd niets van welken aard ook medebrengen.

Mochten nu sommigen uwer mijn eisch en mijn lange lijst van behoeften te groot achten, dan vestig ik nogmaals de aandacht op het kenmerkend onderscheid tusschen forten en versterkte steden. De eerste hebben geen burgerbevolking, bij wie vele van die behoeften in voorraad en te koop zijn, zoodat de militaire administratie verplicht is te zorgen ook voor al die levensbehoeften, welke de militair zich in gewone tijden zelf verschaft, opdat nu, dan overvloed van sommige of vele artikelen worde voorkomen, en de militair niet afhankelijk worde, vooral wat de prijzen aangaat, van de hebzucht en het monopolie der weinige kooplieden, die hunne waren in de forten mogen en komen aanbieden.

Niets van dat alles nu is aanwezig, voorbereid noch geregeld. Daar nu de forten der N.-Hollandsche waterlinie eene bezetting eischen van 15 000 man, en onze verschillende positiën, zonder de officieren, ruim 49 000 man, volgt daaruit dat er bij het uitbreken des oorlogs zeer uitgebreide voorzieningen ten behoeve der verpleging van dat bezettingsleger worden vereischt, ook al worden ze niet alle tegelijk nog voltallig bezet, en dat de verpleging, vooral in de eerste dagen, zeer veel te wenschen zal overlaten.

Nu weet ik wel dat „de militaire stand een stand is van ontbering,” en dat het spreekwoord „à la guerre comme à la guerre” daaraan zijn oorsprong heeft te danken; maar die ontbering mag slechts dan gevorderd worden, als zij onvermijdelijk is. Zoolang zij niet door de omstandigheden wordt geboden, dus zonder noodzaak wordt opgelegd, wordt niet alleen tekort gedaan aan den billijken eisch der humaniteit, maar ook aan den plicht van den staat jegens zijne ambtenaren en dienaren: dan wordt het landsbelang verwaarloosd. En ik breng de woorden van den Franschen maarschalk Niël in herinnering, die omtrent dit

onderwerp in 1868 tot het Corps-législatif zeide: „Qui donc mériterait nos soins plus que ces soldats, qui quittent leur famille et qui remplissent les obligations les plus dures, que la société puisse imposer aux citoyens? Ils quittent leur famille à regret et la laissent souvent dans la plus grande gêne. Arrivés dans leur corps on leur doit bien des dédommagemens. Si ceux qui sont appelés à les commander ne s'occupaient pas de leur bien-être, de tout ce qui peut améliorer leur situation, ils ne mériteraient pas cet honneur.”

Het is daarom hoog tijd, dat er niet alleen gearbeid worde aan nieuwe en reconstructie der reeds bestaande forten, maar dat eene goede verpleging der bezettingen van deze laatste tevens verzekerd worde, opdat in tijd van oorlog niet gebeure wat reeds in tijd van vrede geene zeldzaamheid is: dat de verpleging van landloopers en bedelaars van het laagste gehalte, en die van bannelingen uit de maatschappij, die het kleed der schande dragen in de tuchthuizen van den staat, die zelfs onwaardig worden geacht om in het leger te dienen, dat die verpleging in onderscheidene opzichten te verkiezen is boven die van de gedwongen militie en beter wezen zal dan die van de bloem der Nederlandsche mannen en zonen, welke hunne vrouwen, kinderen en al wat hun dierbaar is verlatende, van heinde en verre in de vochtige, door water omgeven en ongezonde forten onzer liniën eenmaal zullen te zamen stroomen, om hunne gezondheid, hunne krachten en hun leven ter beschikking te stellen van het landsbestuur, tot verdediging van den vaderlandschen bodem en de vrijheid zijner bewoners.

Is die voorbereiding noodig voor de forten in onze liniën, waarvan de meesten vrije gemeenschap met elkander en met de achtergelegen landstreek kunnen houden, dan is dit nog veel meer noodig voor de vooruitgeschoven geïsoleerde forten, zooals bijv. Pannerden. Dit fort is slechts één uur van de Pruisische grenzen verwijderd, en zal spoedig nadat of mogelijk reeds eer ons veldleger — hoogstwaarschijnlijk achter en voorwaarts van den IJssel opgesteld — die rivier zal hebben verlaten, worden ingesloten. Toch bestaat ook dáár dezelfde ongeregelde toestand. Het fort eischt eene bezetting van 300 man; het heeft er eene

van 36 man, waarvoor nachtlegers en mobiele voorhanden zijn; verder mist men er — eenige meubelen uitgezonderd — alles, wat aan onverwachte ontvangst van het verdere garnizoen doet denken. Er is eene bakkerij, doch zonder voldoende gereedschappen; maar verder geen spoor van meel, brandstoffen, noch proviand van welken aard ook, noch van het noodige tot berging.

Wat baten nu een prachtig fort met eene bezetting van 300 man, 40 vuurmonden, eene geblindeerde Haxobatterij, een goeden voorraad munitien en projectielen, indien, wat onvermijdelijk volgen moet, dat alles, binnen weinige uren als het ware, verloren gaat; want het gezegde van den Griekschen veldheer Tissaphernes, in den beroemden terugtocht der 10,000, blijft altijd en eeuwig waar: „*Quelque brave que vous êtes, pouvez-vous combattre la famine?*” (1)

Reeds bij den eersten zet onzer tegenpartij in het hoogst ernstig schaakspel dat wij thans bespreken — een strijd waarin het om ons volksbestaan te doen is — zou het aan onze grenzen liggende knsteel van Pannerden met al wat daar in is, naar mijne overtuiging, dus verloren gaan.

Wij keeren nu weder naar onze liniën terug.

Het kriegsbestuur, van meening zijnde dat in oorlogstijd, zelfs voor de verst vooruitgeschoven geïsoleerde forten, tijd en gelegenheid te over zullen zijn om de approviandeering voor te bereiden en tot een goed einde te brengen, is — wij hebben het gezien — à plus forte raison van dezelfde meening omtrent de meer achterwaarts gelegen liniën en sterkten.

Ik acht deze meening eene noodlottige dwaling. Veel bekwaamere pennen dan de mijne hebben reeds veelmalen in het licht gesteld dat er, kort vóór of bij het uitbreken des oorlogs, tot het stellen der inundatiën, het brengen in volkomen staat van verdediging der vele vestingen en forten met hunne omgevingen, het verplaatsen van materieel en personeel, het marsch- en strijdvaardig maken van het veldleger, enz. enz., zoo ontzaglijk veel, alleen en vooral uit een zuiver krijgskundig oogpunt te doen zal zijn,

*) L'expédition de Cyrus ou la retraite des 10,000, par Xénophon; traduit du Grec par De la Luzerne. Paris. 1786.

dat al hetgeen in tijd van vrede *kan* worden verricht — en hiertoe behoort in de allerste plaats het voorbereiden van eene doeltreffende verpleging — niet tot oorlogstijd *mag* worden uitgesteld, omdat wij, alléén als wij zoo handelen, het gevaar zullen *kunnen* voorkomen van niet tijdig, en eer de vijand voor eene of meer onzer liniën verschijnt, gereed te wezen. Want men verlieze niet nit het oog dat een Staat, die van plan is aan te vallen, in de voorbereiding ten oorlog altijd eenige dagen in het voordeel is boven den Staat, die aangevallen wordt; en op enkele dagen komt het aan.

Maar bovendien: het militair gehalte der bezettingstroepen maakt gebiedend noodzakelijk hen in de hun aangewezen sterkten goed te ontvangen, ten einde hun kalmte, sympathie en vertrouwen in te boezemen.

De bezettingstroepen onzer liniën zullen — aanvankelijk — bestaan uit ongeveer 28,000 man, (1) waarvan $\frac{1}{4}$ deel schutterij en overigens voor het grootste gedeelte militie.

Verreweg het grootste deel dier troepen is dus onverwacht aan de plaats hunner inwoning, aan het familieleven ontruikt, en uit alle deelen des lands — velen na het volbrengen van ongewone vermoeiende marschen — in de liniën en sterkten te zamen gebracht.

De nieuwe omgeving, de talrijke samenwoning, de onherbergzame forten, de bedompte vertrekken, de dagelijksche arbeid: alles is hun vreemd. Zij zijn zich ten volle bewust van het gevaar, waarin zij en het vaderland verkeeren, van de zware plichten, waartoe zij tot behoud des lands zijn geroepen.

Al deze verschillende omstandigheden leiden niet tot opgewektheid van geest. De bedompte vertrekken — waar de zonneschijn nimmer doordringt, een halfduister steeds heerscht, waar in enkele zelfs dag en nacht kunstlicht branden moet, en waarvan sommige veel overeenkomst hebben met gevangenskamers — die vertrekken stemmen evenzeer tot somberheid.

Vinden nu die nieuwelingen in dit eigenaardige maar min-

(1) Vesting-artillerie	6,000 man.
8 reserve-bataljons der infant. dépôts	6,000 "
Ie ban (1e categorie of zonder kinderen) der actieve dd. schutterijen, volgens de <i>St.-Cl.</i> van 29 Juli 1876	17,000, reken . 18,000 "

aangename van het krijgsmansleven, bij aankomst in die sombere verblijven niet eens hun eenvoudigen stroozak, evenmin dagelijks een eenvoudig maar krachtig maal hun bereid, nog minder eene doorlopend goede verpleging hun verzekerd; komen deze onmisbare levensbehoefte in de eerste dagen geheel of ten deele niet of ongeregeld aan, hetgeen — door de opeenhooping van werkzaamheden, het gemis van vervoermiddelen en van voorbereidende regeling, de wanorde, overhaasting en hurry, welke daarvan de gevolgen zullen zijn — onvermijdelijk zal gebeuren; wordt hun, desniettegenstaande, niet veroorloofd om, zoo mogelijk, zelf daarvoor te gaan zorgen, maar haast en drijft de hun vreemde kommandant — 'tgeen zeer natuurlijk is — om zijne ongeoeffende bezetting, zoolang de weinige tijd hem dit veroorloven zal, telquel voor hare taak geschikt te maken; moeten zij dus reeds in de allereerste dagen van hun nieuwe leven, behalve dat zij zwaar en ongewoon werk verrichten moeten, bovendien de noodzakelijkste levensbehoefte ontberen, dan liggen de gevolgen voor de hand: teleurstelling en ontevredenheid maken zich van hen meester; vertrouwen op en sympathie voor hunne aanvoerders worden geschokt; zwiingend gemor en halve onwil vervangen den goeden toon; verwarring, onrust of onverschilligheid treden in meerdere of mindere mate in de plaats van orde, kalmte en geestdrift; in stede van de liefde tot het vaderland zullen dwang en strenge krijgstucht die jonge en krachtige mannen, gewoon aan het vrije leven in stad en velden, moeten houden tot hun plicht: de zaak des vaderlands heeft reeds veel geleden, is mogelijk reeds half verloren. En het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat, voor de 101^e maal in de krijgshistorie, Nederland, aan anderen zich niet spiegelende, op nieuw bewijzen leveren zal voor de stelling: dat verwaarloozing der legerverpleging in den regel leidt tot verlies en nederlaag.

Acht gij, M. H., deze voorspelling te donker gekleurd, vergunt mij dan er op te wijzen, dat er niet alleen in de fortten zelve ten behoeve der verpleging niets is ingericht, maar dat ook de onmisbare hulpmiddelen daartoe voor een groot deel ontbreken.

De groote fout in de regeling onzer legerverpleging bestaat hierin, dat zij berust op beperkte en verkeerde bases: verouderde

wijzen van legervorming en van oorlogvoeren; betrekkelijk kleine legers van aangeworven vrijwilligers; lange tijden van voorbereiding ten oorlog; het uitgebreide doch veroordeelde vestingstelsel.

De aanzienlijke vermeerdering der levende strijdkrachten door het optreden der volkslegers, de invloed van stoom en telegraaf, de groote ontwikkeling der militair-technische wetenschappen, het concentreeren van ons systeem van defensie, in één woord: het optreden van onderscheidene nieuwe factoren in de krijgsvoering hebben reeds lang de behoefte doen gevoelen aan een ander stelsel van verpleging, dat, op ruime, breede grondslagen gevestigd, tevens voldoende elasticiteit bezit, om het legerbestuur in staat te stellen van lieverlede en zonder schokken de geheele weerbare mannelijke bevolking onder zijn beheer en zijne zorg te nemen.

Daartoe moet dat stelsel in de allereerste plaats in tijd van vrede functionneeren als in tijd van oorlog, ten einde te voorkomen dat, in de eerste dagen van het brengen des legers op oorlogsvoet zoowel als later bij het voeren des oorlogs, storingen in het zeer gecompliceerde instrument — het leger — ontstaan, die verlamdend en noodlottig op zijne actie en zijn succes werken.

Bij ons leger is evenwel de verpleging in tijd van vrede geheel anders geregeld als in tijd van oorlog; en — wat erger is — de vredesvoet domineert, in plaats van het omgekeerde.

Laat mij dit in enkele trekken aantoonen op het gebied van kleeding, voeding, hospitalen, voerwezen en personeel.

De kleeding wordt door de zorg van het legerbestuur aangekocht en in voorraad opgelegd; dit laatste evenwel niet in garnizoensmagazijnen, zooals andere behoeften: brood, geneesmiddelen, artillerie-materieel, maar in afzonderlijke magazijnen voor elk hospitaal, elk regiment, elk bataljon of vereeniging van 2 of meer compagnieën.

Deze zijn verdeeld in hoofd- en kleinere magazijnen, welke laatste uit de eerste worden gevoed; niet evenwel uit de dichtstbijzijnde, hetgeen rationeel zou zijn, maar uit dat van het regiment waartoe de troep behoort.

Vergun mij, door enkele voorbeelden uit de practijk, op eenige

zonderlinge gevolgen van dat stelsel te wijzen. De bataljons infanterie in Delft, Haarlem en Leiden, ontvangen hunne goederen — uit de daar aanwezige hoofdmagazijnen? Pardon! M. H. Uit het hoofdmagazijn van dienzelfden aard te Gouda. De artillerie te Leiden ontvangt uit 's Hage; de cavalerie te 's Hage uit Leiden; de artillerie te Gorkum uit Utrecht; de cavalerie te 's Bosch uit Venlo; de artillerie te Amsterdam uit Delft; enz.

Uit het hierbijgevoegd tableau kunnen die combinatiën nog verder worden voortgezet; dan zal blijken, dat het stelsel van korps-magazijnen een groot aantal afzonderlijke gebouwen of lokalen en administrateurs vordert, en veel meer dan noodig is; dat het tot een zeer omslachtig beheer, voortdurende onnoodige transporten, en tot verspillling van veel geld en arbeid leidt.

Wij hebben 22 arsenalen, 22 garnizoens-bakkerijen en 35 ziekenhuizen; daarentegen 74 kleedingmagazijnen — in zeer vele garnizoenen vindt men er 2 of meer, in de 7 voornaamste 3 per garnizoen; in Amsterdam, 's Hage, Breda en Nijmegen 4; in Utrecht zelfs 5.

Dat stelsel brengt nog andere meer gewichtige nadeelen mede. Vele officieren, vooral bij de artillerie, waar zij zoo noode kunnen gemist worden, moeten als administrateurs dienst doen en worden aan hunne diensten onttrokken. De raden van administratie zijn voor de voorraden verantwoordelijk; de magazijnen zijn aan de troepen verbonden en moeten bij verplaatsing worden medegevoerd. Zij zijn dus een beletsel voor de marschvaardigheid van het leger; trekt dit te velde dan *moeten* al die magazijnen wel worden achtergelaten. En wie zullen dan eensklaps al die magazijnen overnemen en het beheer daarover voeren?

De troepen moeten tegenwoordig uit de magazijnen van hunne regimenten worden gekleed. Maar de gevechtseenheden bij het veldleger: divisien, brigaden, halve brigaden, enz. bestaan uit de 3 gecombineerde wapens: de bezettingstroepen der vestingen, sterkten en forten bestaan uit infanterie, artillerie en schutterij.

Moeten nu de bij elkander behorende troepen van elke gevechts-

(1) Amsterdam, Haarlem, Leiden, 's Hage, Delft, Gorinchem en Utrecht.

eenheid steeds uit 3 verschillende magazijnen van kleeding worden voorzien?

Die eisch is immers onhoudbaar.

In tijd van oorlog zullen de troepen, zonder aanzien van wapens of regimenten, wel *moeten* gekleed worden uit de dichtstbijzijnde magazijnen. Dit zal ook met de schutterijen moeten geschieden, omdat voor deze aanzienlijke wapenmacht geene afzonderlijke magazijnen bestaan. Wat in het algemeen magazijn te Delft daartoe voorhanden is, is onvoldoende; daar zijn wel eenige goederen voor de 1^e categorie van den 1^{en} ban, en o. a. ook slotborsteltjes en vetdoosjes, maar sommige dringend noodige goederen, bijv. sokken en schoeisel, ontbreken daar geheel.

Ook bij de hoofdmagazijnen der regimenten zullen zich in tijd van oorlog onoverkomelijke bezwaren openbaren. De raden van administratie bestaan uit den kommandant en 2 kapiteins der depots; deze beide laatsten zijn belast met de keuringen.

Moeten in tijd van oorlog onze liniën en forten worden bezet, dan geschiedt dit door de reserve- of depot bataljons van de infanterie en de 3 regimenten vesting-artillerie. Van elk infanterie-depot blijft dan ééne komp. achter; hare officieren moeten dan zorgen voor de africhting der recruten tot voortdurende completering van hunne regimenten. Bij de vesting-artillerie zijn geene depots; daar blijft dus niemand achter.

Intusschen zijn de kleedingmagazijnen zoo goed als geledigd, en moeten weder met spoed worden gevuld. Wie zal nu met de zeer aanzienlijke ontvangsten en keuringen, met de verzendingen en met de verantwoordelijkheid der magazijnen worden belast? De officieren der eenige depot-compie, die zich den ganschen dag met het personeel in de kazerne of op het exercitieveld moeten bezig houden? De officieren der vesting-artillerie, die er niet meer zijn? Zullen niet groote verwarring en vertraging in de comptabiliteit en in de verzendingen, gebrek hier, overvloed ginds, slechte verpleging overal, in tijd van oorlog de gevolgen van dit stelsel van korpsmagazijnen wezen?

Dit stelsel heeft nog een ander nadeel: door zijn groot aantal van 22 hoofdmagazijnen, door het gebrek aan kennis en hulpmiddelen der jaarlijks wisselende keurmeesters, geeft het tot uiteenloopende

eischen en beslissingen omtrent de qualiteit der goederen aanleiding, zoodat de industrie geen vasten maatstaf vinden kan.

Om al die redenen moet het vervangen worden door het systeem van garnizoens-magazijnen voor de troepen van alle wapenen en korpsen zonder onderscheid, waarvan eenige — vooral in verband met onze liniën van defensie — tot centraal-magazijnen moeten worden ingericht. Aan die centraal-magazijnen moeten meer blijvende keurmeesters worden verbonden, ingewijd in de geheimen der industrie, met kennis, chemische en mechanische hulpmiddelen toegerust, die, zoo noodig, de centrums van fabricatie bezoeken en in de fabrieken zelve keuren; kortom, even als dit bij onze artillerie voor de bewapening van levende en doode weermiddelen met toebehooren gebruikelijk is.

Dit stelsel van garnizoens-magazijnen is bij ons krijgswezen, overal elders, in zwang: voor artillerie-materiëel, bakkerijen, nachtlegers, huisraad, apotheken en ziekenhuizen. Waar zou het heen, wanneer in ieder garnizoen, uit verschillende wapenen bestaande, drie bakkerijtjes, drie hospitaaltjes, drie apotheekjes waren, afzonderlijk voor infanterie, artillerie en cavalerie? En is dat niet volmaakt hetzelfde? De soldaat heeft, uitmonstering en knopen daargelaten, immers dezelfde kleedingstukken gemeen? Uit het eene magazijn ontvangt hij hemden en schoenen, uit de andere een patroon, een brood en een quinine-drank; ik kan in die verschillende feiten geen enkel kenmerkend onderscheid vinden van overwegenden aard, dat de scheiding alleen voor kleeding wettigt.

Doch ik hoor, in mijne gedachte, door de aanhangers der oude school — wanneer ik althans mij zelve mag rekenen tot de moderne administratieve school te behooren — tegen dit nieuwe stelsel een bezwaar opperen van „administratieven” aard, van den volgenden inhoud: De soldaat ontvangt zijne kleeding voor eigene rekening; hoe zal dat gaan uit garnizoens-magazijnen?

Ik zou deze bedenking kunnen beantwoorden met den stelregel der beste Romeinsche veldheeren in herinnering te brengen: Keiner ruinierte selbst-mörderisch, durch einen Verpflegungsmangel, seine Mittel zur Siege; aber Keiner duldete auch dasz die Subsistenzsorgen einen ungebührlichen Rang einnahmen; m. a. w.: „de

administratie", gelijk wij gewoon zijn in het leger te zeggen, blijve immer het *middel*, het voertuig tot een goede verpleging, en hieraan ondergeschikt; zij worde nimmer het *doel* der administratieve ambtenaren. Dat deze gulden regel in ons leger nimmer uit het oog verloren wordt, hebben waarschijnlijk sommigen onzer, in ons militair leven, wel eens leeren betwijfelen.

Maar bovendien: ik ben bereid de bedenking op te lossen door de verklaring, dat het beginsel om den soldaat kleeding voor eigene rekening te verstrekken, vooral zooals dat in ons leger vigeert, een onrechtvaardig beginsel is, dat hoe eerder hoe beter moet worden afgeschaft. Dat gebruik moge goed werken voor de legers uit vorige tijden, uit vrijwilligers samengesteld, maar het is onverdedigbaar voor een leger als het onze, in tijd van vrede uit militie, in tijd van oorlog uit militie en schutterij bestaande. De soldaat, die zonder vrijwillige verbintenis, gedwongen door de wet en den dobbelsteen, op korte onbepaalde termijnen zijn vaderland dienen moet; die in garnizoen en op marsch, in het kamp en bij groote veldmanoeuvres, ten allen tijde arbeid verrichten moet van allerlei aard, alles in het belang van den Staat, en waardoor zijne kleeding buiten zijne schuld ten zeerste lijdt; die dan ook na ommekomst van zijn diensttermijn immer voor kleeding schuldig blijft — die soldaat heeft recht op kosteloze kleeding, even als de soldaat bij het Nederl. Indische leger, hoewel dat leger bestaat uit vrijwilligers die op bepaalde en langere termijnen dienen, in welk geval er meer voor dat gebruik te zeggen valt.

Zoo was het trouwens ook met de schutterijen in 1831 en latere jaren. En welk ander onderscheid is er nu tusschen den milicien en den bij het actieve leger ingetreden schutter, dan leeftijd en uitmonstering van hun kleeding? Waarom zou dan de eene geheel vrije kleeding moeten ontvangen met kosteloos onderhoud ten laste van den Staat, terwijl de andere voor de waarde wordt aansprakelijk gesteld, met dat gevolg dat dezen, gedurende het grootste gedeelte van zijn dienstdag, een deel van zijne karige soldij wordt ingehouden? Is dat niet meten met twee maten? Is dat niet onrechtvaardig?

En toch gebeurt zulks. Dat zulks gebeurt is bekend. Wel heeft

de vorige Minister van Oorlog onlangs (1) gezegd dat de — door den Staat, voor kleeding — toegestane toelagen voldoende zijn, maar hij was blijkbaar verkeerd ingelicht. Ieder, die bij troepen dient, weet dat de milicien gedurende de eerste drie maanden van zijn diensttijd steeds wordt gekort, en ook later blijkt de toelage zóó onvoldoende dat hij, in den regel, ook na dien tijd aan korting blijft onderworpen. De sommen, die bij het leger dan ook jaarlijks voor kleeding van de soldijen worden afgehouden, zijn zeer belangrijk, en bedragen bij een regiment infanterie ruim /8,000, dus bij het leger waarschijnlijk ongeveer meer dan een tonne gouds per jaar.

Hieruit blijkt dat de onlangs verleende verhooging van soldij aan den milicien der infanterie hem niet heeft gebaat, want dat door den Staat met de eene hand wordt terug genomen, wat met de andere is gegeven.

Het beginsel moet dus veranderen: de kleeding moet bekostigd worden door den Staat. Hiermede is dan van zelf het administratief bezwaar van zoeven opgelost.

Daarmede zal tevens eene administratieve onregelmatigheid verdwijnen, welke uit de tegenwoordige usance voortvloeit.

Daar de kleeding niet kosteloos door den Staat wordt verstrekt, paraisseeren de gelden, welke tot aankoop van kleeding worden uitgegeven, hoewel die jaarlijks aanzienlijke sommen bedragen, niet op hoofdstuk VIII der Rijksbegrooting; evenmin komt de voorraad in de 74 magazijnen voor op de voorraadstaten, als bijlagen bij die begrooting gevoegd. Die gelden worden — in zekeren zin zonder bepaalde toestemming der wetgevende macht — uit de kassen der korpsen voorgeschoten. En dit is dan ook, naarmijne opvatting althans, de reden van het anders onverklaarbaar verschijnsel, dat het oorlogsbudget feitelijk jaarlijks door de uitgaven wordt overschreden, zonder dat dit blijkt uit de rekening, die voor ieder dienstjaar door de Regeering aan de wetgevende macht wordt overgelegd, met dat gevolg dat, als stond het rijke Nederland, evenals Spanje of Turkije, aan den vooravond van een Staatsbankroet, de administratiën der korpsen jaarlijks gedurende de laatste maanden des jaars worden aangemaand de meeste be-

(1) Memorie van antwoord op het V. V. der oorlogsbegrooting voor 1876.

talingen te staken en uit te stellen tot het volgende dienstjaar, omdat er geen geld meer op het oorlogsbudget beschikbaar is. Dat dit slechts uitstel is van executie spreekt van zelf; ik vleie mij derhalve dat deze bizarre penurie van zelf tot eene uitbarsting en eene wijziging van stelsel omtrent de kleedingskosten zal moeten leiden.

De voeding geschiedt — het brood uitgezonderd — in vredes-tijd door de zorg en voor rekening van den soldaat zelf, onder leiding en toezicht van zijne superieuren. De levensmiddelen worden dagelijks in het klein aangekocht; de voedingstarieven worden per korps vastgesteld en loopen in vele garnizoenen uiteen. Er is voor aankoop en bereiding een steeds wisselend personeel. Dat deze regeling voldoende waarborgen oplevert voor eene goede voeding wordt door velen — en niet zonder grond — betwijfeld.

Treedt de oorlogstoestand in, dan moeten — zoo niet de kosten — althans de zorgen voor de voeding door den Staat en zijne ambtenaren — de leden van het militaire korps administratief — worden overgenomen.

Niets is daartoe evenwel voorbereid: er zijn geen magazijns-gebouwen noch voorraden; geen voedingstarieven noch voorschriften.

Omtrent deze onderdeelen een enkel woord. Wanneer de sterkten en forten bezet, en in staat van beleg verklaard worden, moeten de bezettingen uit de achtergelegen plaatsen en landstreken van mondvoorraad worden voorzien. Dan moeten de onderhandelingen van onderscheiden aard met den groothandel zijn afgeloopen; er moet eene keuze zijn gedaan tusschen de verschillende methoden van levering: of een consortium van soliede groothandelaren, die de levering van alles, wat de verpleging van veld- en bezettingsleger vordert, op zich nemen, in den geest als in Duitschland in den laatsten oorlog; of verschillende leveranciers voor het geheele rantsoen voor het veldleger en voor verschillende liniën, dan wel leveranciers voor ieder artikel voor het geheele leger of sommige groote deelen. De contracten moeten zijn gesloten, de plaatsen van levering bepaald, de magazijnen ingericht. Of deze magazijnen worden opgericht door den Staat of door de aannemers doet niets ter zake; zij moeten er wezen om de behoeften te verzamelen, te

keuren, te verdeelen naarmate van de verschillende bestemmingen en ter verzending gereed te maken. En de keuze en inrichting van die magazijnen vordert tijd. De keurmeesters en verdere beambten moeten worden in dienst gesteld; het voerwezen moet worden georganiseerd.

Zal de vijand, tot regeling van dezen gewichtigsten tak der verpleging — nu letterlijk alles ontbreekt — den noodigen tijd laten? Het valt te betwijfelen.

Waarom, zoo vraag ik, dezen dienst in tijd van vrede, althans ten deele, niet reeds opgedragen aan hen, welke daarmede in tijd van oorlog zullen belast worden, opdat zij zich vertrouwd kunnen maken met de taak, die hen wacht, en er, althans in grondtrekken, een plan van verpleging besta, waarop kan worden voortgebouwd en dat later slechts behoeft uitgebreid te worden? Voor de paarden des legers bestaan fourrage-magazijnen, wel door de leveranciers opgericht, maar zij zijn er, en zijn steeds voor een paar maanden gevuld. Verdient het paard dan meerdere zorgen dan de soldaat, zijn meester? Of is het omdat het paard geld kost en men den man heeft voor niet?

Voor de zoogenaamde „oorlogsbehoeften” is eveneens beter gezorgd; daarvoor bestaan een 22tal magazijnen, waar reeds in tijd van vrede een goede voorraad van allerlei aard voorhanden is, die geregeld gebruikt en weder aangevuld wordt; voor de sterkten in de N. Holl. waterlinie zijn er een 9tal. Waarom met de meest voorkomende artikelen van mondivoorraad voor den soldaat niet gehandeld als met zijne munitiën? Op die wijze zou men, bij het begin des oorlogs, althans eenigen voorraad hebben, die voor de eerste behoeften direct beschikbaar is; daardoor zou men in de eerste dagen de handen vrij houden, om voor het verzamelen van de groote voorraden te zorgen, 't geen dringend noodzakelijk is, wil men bij ons leger den algemeenen oorlogsregel doen gelden, dat de in de sterkten bijeengebrachte voorraden (ten minste in die sterkten, bestemd tot harduekkige verdediging waarop ik vroeger heb gewezen) voor buitengewone omstandigheden moeten bewaard worden, en eerst dan mogen worden aangesproken, als aanvoer niet meer mogelijk is.

Tarieven en voorschriften. In 1814 werd het aantal veldrantsoenen voor de verschillende rangen, in 1817 werd de samenstelling van die rantsoenen vastgesteld. Maar het reglement van administratie, dat provisioneel in 1819 werd gegeven, bepaalde dat de samenstelling en het aantal rantsoenen voor tijden van oorlog door den Koning zou worden vastgesteld; de voorschriften van 1814 en 1817 werden dus ingetrokken.

Verder zijn wij, gedurende de 58 jaren, welke sedert die intrekking verliepen, nog niet gekomen.

Toch is het zeer noodzakelijk dat het rantsoen zij vastgesteld, zoowel voor den veldsoldaat, maar niet minder voor hem die in de forten wordt gelegerd: het landskind, dat zijn leven komt geven voor de zaak des vaderlands, mag en moet weten op welken kost hij dagelijks recht heeft, om zijn honger te stillen en zijne plichten naar eisch te kunnen vervullen. Nu bestaat het veldrantsoen van 1817 slechts uit 0.75 Kgr. brood, 0.25 Kgr. vleesch, 0.016 Kgr. zout, 0.03 Kgr. rijst of ongeveer een dubbele hoeveelheid boonen en erwten, benevens een weinig azijn en jenever. Ofschoon dat rantsoen in 1831 weder tijdelijk van kracht verklaard en ook aan de vestingtroepen uitgedeeld werd, is het onvoldoende; daarom werd het, zelfs voor tijd van vrede, reeds tweemaal verhoogd: in 1864 voor kampeerende troepen, en in 1875 voor de troepen die deel namen aan de Peelmanoeuvres.

Een onderzoek, door de Nederl. Maatsch. van geneeskunde ingesteld, naar de volksvoeding in Nederland, waaronder die van gevangenen, land- en zeemacht werd begrepen, heeft dan ook aan het licht gebracht dat — op grond der proeven van Voit, omtrent hetgeen een volwassen man in arbeid dagelijks opneemt aan eiwit, koolhydraten en vetten — de veldsoldaat met het rantsoen van 1817 eiwit genoeg krijgt, maar aanzienlijk te kort komt aan koolhydraten en nog aanzienlijker aan vet. De conclusie luidt derhalve als volgt:

„De gevangene wordt goed gevoed; de soldaat in garnizoen „schijnbaar goed, met zeer onvoldoende waarborgen voor de deugdelijkheid zijner spijzen. De soldaat te velde krijgt in zijn hem officieel toegediend dagelijksch rantsoen eene *geheel onvoldoende*

voeding; de zeesoldaat eindelijk erlangt eene uitnemende voeding, waardoor hij, wat dat betreft, zich gerust kan meten met alle zeeluf der wereld."

Ge zult U, Mijne Heeren, van de juistheid dezer laatste uitspraak eenigszins kunnen overtuigen, indien ge U de moeite wilt geven de lijst in te zien der levensmiddelen, welke uit het magazijn voor de marine verstrekt worden, die als bijlage hierbij gevoegd is en uit 52 artikelen bestaat.

Hoezeer ik niet in bijzonderheden bekend ben met het tarief der voedingsmiddelen, die aan ons Nederl. Indische leger bij den oorlog met Atjeh worden verstrekt, is toch voldoende uit de berichten gebleken, dat dit tarief niets te wenschen laat en dat dit uitmuntend op den geest en de gezondheid der troepen heeft gewerkt.

Goede algemeene voorschriften op het stuk der voeding van den krijgsman in vredes- en in oorlogstijd bestaan dan ook bij alle beschaafde volken, die op het behoud van hun leger prijsstellen. In Nederland vindt men ze evenwel niet. Zoo zijn er voor Pruisen vier tarieven: een klein en een groot vredes-, een klein en een groot oorlogstarief (1). Bovendien is aan de bevelhebbers de macht verleend, deze tarieven naar eisch van omstandigheden te wijzigen.

Maar hierbij moet de zorg voor de voeding zich niet bepalen. Er dient verder vastgesteld te zijn welke verschillende soorten van mondbehoefte voor tijd van oorlog in de sterkten moeten worden verzameld; terwijl de hoeveelheid van elk artikel voor de onderscheidene klassen van sterkten en forten, in verband met het karakter van meer of minder tijdelijke of hardnekkige verdediging, evenzeer moet zijn voorgeschreven, zooals dit het geval is met de oorlogsmiddelen, onder beheer der artillerie, in den instructie-inventaris voor dat wapen.

Eindelijk is een volledig reglement omtrent ontvangst, kwaliteit, bewaring, bewerking en uitdeeling, beheer en toezicht, boekhouding, financiële en materiele verantwoording en verantwoorde-

(1) Zie: Kirchner, *Lehrbuch der Militär-Hygiene*, blz. 16.

lijkheid voor gelden en voorraden onmisbaar, opdat de administrateurs vertrouwd kunnen zijn met hunne taak, eer zij in functie treden. Doch ook zulk een reglement bestaat voor ons leger niet.

Dit moet U, M. H., echter niet verwonderen. Hebben wij niet onlangs in deze Vereeniging vernomen hoe het met onze militaire strafwetgeving is gesteld? Welnu: onze administratieve wetgeving verkeert in even treurigen staat. Thorbecke's oordeel was volkomen juist, toen hij eenige jaren geleden zeide: „zoolang ik het departement van oorlog gekend heb, was het op het gebied van organisatie en wetgeving noch vaardig noch sterk.”

Een voorbeeld van dat gemis aan vaardigheid en van dat administratief onvermogen levert de geschiedenis van het reglement van administratie, of de administratieve grondwet voor ons leger. Het reglement werd in 1819 provisioneel gegeven, en strekt tot bewijs der juistheid van het Fransche spreekwoord: „rien n'est plus stable que le provisoire.”

Dat provisioneele reglement is meer dan een halve eeuw oud en nog altijd van kracht, hoewel een aantal artikelen in den loop der tijden werden gewijzigd, zoodat de eenheid van beginselen en de leidende gedachte reeds lang zijn verloren gegaan, en het gezegde van zeker officier daarop ten volle van toepassing is, die, gestraft wordende omdat hij niet gehandeld had in den geest van het administratie-reglement, antwoordde dat hij te vergeefs gezocht, doch daarin geen „geest” gevonden had. Bovendien is de oplage reeds sedert een groot aantal jaren uitverkocht, zoodat het wetboek reeds sedert lang niet meer in den handel verkrijgbaar is, en het grootste gedeelte der administratieve ambtenaren en vele andere officieren, die de wet moeten uitvoeren, van haar licht zijn verstoken, tenzij hun, in den loop hunner carrière, het voorrecht te beurt viel bij toeval een oud exemplaar machtig te worden. Maar ook dan loopen zij gevaar op een dwaalspoor te geraken, omdat de vele wijzigingen, die het reglement sedert zijne provisioneele geboorte, nu 58 jaren geleden, heeft ondergaan, in die oude exemplaren niet zijn aangeteekend. Toen ik dan ook een twaalfstal jaren geleden de eer had instructeur te zijn van den cursus tot luit.-kwartiermeester bij het instructie-

bataljon en het mij niet gelukken mocht aan mijne leerlingen, al ware het ook slechts één exemplaar van dat voor hen onmisbaar wetboek te bezorgen, wendde ik mij tot den uitgever met het voorstel hem behulpzaam te zijn, om een herdruk ter perse te leggen. Aan dit voorstel kon hij evenwel geen gevolg geven, omdat bij het departement van oorlog een handschrift van een nieuw reglement gereed lag. Daar ligt dat handschrift zeker nog, en het leger wacht steeds te vergeefs op zijn administratieve grondwet.

Bakkerijen en hospitalen.

Daar ik het technisch gedeelte der legerverpleging heden avond niet tot het kader van mijn onderwerp reken te behooren, kan ik omtrent bakkerijen en hospitalen kort zijn. Ik zal mij alleen bepalen tot de plaatsen, waar zij — in verband met ons tegenwoordig systeem van defensie — zijn en moeten zijn gevestigd.

Van de 22 militaire bakkerijen, die wij bezitten, liggen er slechts 6 in of binnen den kring onzer liniën; deze zijn: Amsterdam, Haarlem, 's Hage, Gorkum, Utrecht en Naarden. Daar deze te zamen 35 000 rations per etmaal leveren kunnen, en ons geheele bezettingsleger in den aanvang, naar mijne vroegere rekening, niet sterker zal zijn dan 28 000 man, zijn zij dadelijk, in afwachting van ruimere voorzieningen, meer dan voldoende voor de behoefte.

Nu erken ik, dat de meeste der 16 andere zijn overgebleven uit het uitgebreide defensie-stelsel met zijne vooruitgeschoven Noord-Brabantsche vestingen, de liniën van Midden-Maas en Yssel, en de vestingen in het noorden langs de oostelijke grens. Ik erken tevens dat eenige daarvan zullen moeten werkzaam zijn voor het veldleger, wanneer dit zal moeten ageeren op en voorwaarts van de Veluwe. Maar toch meen ik bewijzen te bespeuren dat men bij de regeling van dit onderdeel der verpleging het oude stelsel niet verlaten heeft, dat aan den vredestoestand te veel, aan het geconcentreerde systeem van verdediging te weinig aandacht wordt geschonken. Op de begrooting van oorlog voor het loopende jaar komt een post voor van / 35 000 voor den bouw eener nieuwe bakkerij te Arnhem. Nu is Arnhem eene openc stad; de inrich-

ting met baren voorraad graan, meel, brandstof en gereedschap zal dus spoedig worden achtergelaten of in 's vijands handen vallen, in allen gevalle verloren zijn. Het komt mij voor dat het rationeeler ware, dezen voorraad te bergen in het fort Pannerden, ten einde deze sterkte tegen eene spoedige capitulatie reeds in het begin des oorlogs te verzekeren; dáár is eene bakkerij, die waarschijnlijk een 500tal rations per etmaal zou kunnen leveren, en in gewone tijden voor het garnizoen te Arnhem mogelijk voldoende zou wezen; zoo niet, dan kan de groote bakkerij te Nijmegen nu, en nog spoediger wanneer de spoorweg gereed zal zijn, in die behoefte ruimschoots voorzien.

Naar mijne meening had men den blik in de allereerste plaats moeten richten op de behoeften der troepen, waaraan de actieve verdediging onzer zuider-waterlinie zal worden toevertrouwd: de vestingen Heusden, Geertruidenberg en vooral de gewichtige positie Willemstad met haar geretracheerd kamp. In geen dezer plaatsen vindt men bakkerijen noch hospitalen, zelfs geene kleinere ziekenhuizen of zoogenaamde infirmeriën; in elk dezer plaatsen vindt men wel een arsenaal. De bakkerijen en hospitalen in de reeds grootendeels geslachte vestingen Bergen-op-Zoom en Breda liggen buiten den kring der defensie. De drie genoemde vestingen zullen de terugtrekkende troepen uit Noord-Brabant, mogelijk ook uit Limburg, moeten opnemen; zij moeten dienen tot steunpunten en tot verpleeg-basis der actieve operatiën in het zuiden; zij zijn door onze groote benedenstroomen van het hart des lands gescheiden en kunnen dus niet vast op geregelden aanvoer rekenen; in de behoeften der troepen moet dus ter plaatse zelve worden voorzien. Dit zal nog meer noodzakelijk blijken, wanneer men bedenkt dat de positie Willemstad verband zal moeten houden met de centraalstelling onzer marine binnengants op het Hollandsch Diep, en hare hulpmiddelen tot verpleging van gezonden en zieken, des noodig, ook gedeeltelijk voor die flotille zullen moeten dienen.

De f 35 000 voor de bakkerij te Arnhem zouden dus oneindig beter besteed worden, wanneer zij werden aangewend om den eersten grondslag voor de verpleging der wapenmacht van de zuider-waterlinie te vestigen.

Met onze ziekenhuizen — hospitalen en infirmeriën genoemd —

is 't hetzelfde geval. De hospitalen worden geadministreerd door actieve officieren met een betrekkelijk groot personeel; de infirmeriën door oude, meestal gepensioneerde onder-officiëren. Toch dienen, in tijd van vrede, eenige infirmeriën voor sterkere of even sterke garnizoenen als sommige hospitalen, en zijn dus het beheer en de verantwoordelijkheid van hare onderofficier-administrateurs van grooteren of gelijken omvang als die van sommige hospitaaldirecteuren, welke, op ééne uitzondering na, allen den kapiteinsrang bezitten. Vestig slechts uw oog, Mijne Heeren, op de infirmeriën te Leeuwarden en te Leiden, op de hospitalen te Maastricht en Vlissingen, dan zult ge dit bevestigd zien.

Ik kan mij voor deze anomalie geene andere verklaring denken dan deze, dat de hospitalen bestemd zijn om, in oorlogstijd, als groote zieken-inrichtingen dienst te doen, ten einde daarop van het veldleger en uit onze vestingen en forten te evacueeren; zij moeten dus liggen in en binnen den grooten defensiekring, ten einde de herstelden niet voor het actieve leger verloren zouden gaan. Nu treed ik niet in de quaestie, welke der beide methoden van ziekenverpleging: die van concentratie of van verspreiding, de voorkeur verdient. Ik geloof wel, dat het pleit in het voordeel der laatste is beslist, maar desniettemin blijf ik van meening, dat er toch steeds eene *voorloopige* concentratie zal moeten plaats hebben.

Ik bepaal mij tot het bij ons leger bestaande stelsel, en dan zien wij hier hetzelfde verschijnsel als bij de bakkerijen. Wij hebben 8 hospitalen en 27 infirmeriën. Slechts 3 van de 8 hospitalen liggen binnen den defensiekring; dat zijn: Amsterdam, 's Hage en Utrecht. De 5 overige: Vlissingen, Bergen-op-Zoom, Breda, Nijmegen en Maastricht liggen buiten dien kring en 4 daarvan in het zuiden des lands; zij zijn dus alle 5 als hospitalen overbodig.

In overeenstemming met mijn advies van zooeven omtrent de bakkerijen en op dezelfde gronden, vermeen ik dat daarentegen een hospitaal dringend noodig is in de positie Willemstad, en dat tevens een uitgebreid net voor verspreide ziekenverpleging worde ontworpen en voorbereid, zich uitstreckende over de beide provinciën Holland, en bestaande uit een tal van kleine inrichtin-

gen, welker bestuur aan burger-geneeskundigen kan en moet worden opgedragen.

Ik vestig de aandacht met nadruk op deze aangelegenheid, omdat de 14 binnen onze liniën liggende hospitalen en infirmeriën — Helder daaronder begrepen — slechts gelegenheid aanbieden tot verpleging van nog geen 1900 zieken en dus ruimte te kort zullen schieten. Naar mijne overtuiging toch moet minstens op 10, volgens anderen zelfs op 12% der sterkte, dus op 2 800 à 3 300 zieken worden gerekend; vooral in den eersten tijd, als de nadeelige invloeden van de veranderde leefwijze in de ongezonde te midden der wateren liggende forten — ik voeg er niet eens bij der onvoldoende verpleging — op militie en schutterij niet zullen uitblijven.

Dat ik dit punt ter sprake breng, heeft zijn reden hierin, dat het oprichten van hospitalen en de zorg voor de verpleging der zieken bij ons leger nog behooren tot de taak der intendance, ofschoon ik, voor mij, het gevoelen deel der velen, welke die taak rekenen tot die der geneeskundigen te behooren, welk gevoelen, naar mijne meening, op degelijke gronden steunt en krachtige adhaesie verdient.

Voerwezen.

Ook omtrent het voerwezen ten behoeve der liniën en forten kan ik zéér kort wezen. Dat de transportdienst in tijd van oorlog een zeer gewichtige tak van administratie is, die veel materiëel en personeel vordert, waarvan het welzijn van het leger en het welslagen der operatiën afhankelijk is, zal wel geen betoog behoeven: oorlogsmateriëel, mondbehoefden en verdere levensmiddelen, alles in één woord moet aan het geheele leger te velde en aan alle troepen in de liniën en forten worden aangevoerd. De ellende en ontbering, die sommige Frausche legers in den laatsten oorlog door een onvolkomen transportdienst hebben geleden, zijn bekend.

En daar ons leger een werkelijk nationaal leger is, gevormd uit militie en schutterij uit alle oorden des lands, zal het transportwezen niet alleen belast worden met het geregeld vervoer van alle behoeften, die de Staat tot behoud zijner legers en tot het voeren van den oorlog beschikbaar stellen moet, maar ook met

het onderhouden der veelvuldige relatien van allerlei aard tus-
schen de achtergebleven betrekkingen, in den vorm van brieven
en pakjes zonder tal, met die troepen zelve: een gewichtige dienst,
die in het belang van den goeden geest der troepen niet mag
worden verwaarloosd, en in het Duitsche leger, zelfs tijdens zijn
verblijf op Fransch grondgebied, zóó uitmuntend was geregeld en
werd uitgevoerd, dat, volgens onderscheidene berichten, al het-
geen uit alle oorden van Duitschland aan de krijgers op vreemden
bodem gezonden werd, zijne bestemming steeds bereikte.

Uit de organisatie van ons voerwezen voor het leger te velde
blijkt de uitgebreidheid van dezen tak van administratie reeds
eenigermate. Blijkens den instructie-inventaris der artillerie zijn
daarvoor bestemd 962 voertuigen: 556 voor de munitien en 406
voor bagage- en ambulancekarren, transport-, zieken- en smids-
wagens. Deze laatste trein van ruim 400 wagens — de korpstrein —
behoort onder het beheer der intendance; hij behoeft ruim 1200
paarden; bij de administratieve treinkompagnie zijn er thans 79
aanwezig. Doch op de aanzienlijke behoefte aan en de aanvulling
van paarden voor ons leger in tijd van oorlog is reeds meermalen
in deze Vereeniging gewezen; ik wensch daarom dit onderwerp
thans te laten rusten. Maar die 400 wagens van den korpstrein
zijn voor het veldleger niet voldoende; in den Duitsch-Franschen
oorlog is gebleken dat elke tactische eenheid nog behoefte heeft
aan vervoermiddelen, om zijne benoodigdheden af te halen van de
distributieplaatsen of stations der proviand- en andere kolonnen (1);
ieder bataljon wordt daartoe geschat op twee, iedere batterij en
ieder eskadron op één wagen, maakt voor ons veldleger nog
100, dus in het geheel ruim 500 wagens. Aannemende dat dit
laatste 100tal zal worden gerequireerd, dan blijven van onzen
geheelen voorraad nog over 43 bagagekarren, 29 ziekenwagens
en 26 transportwagens, (aanvankelijk zonder bespanningen en
zonder geleiders) ten behoeve der administratieve transporten voor
alle vestingen en forten; een onbeduidend getal, vooral wat de
transportwagens aangaat, daar toch de meeste, zoo niet alle for-

(1) Zie: Feiss und Good; das Verpflegungswesen der deutschen Armee. Bern;
1872.

ten behoefte hebben aan één, de sterkbezette forten aan 2 transportwagens; natuurlijk in het geval, als het vervoer in het groot met de spoorwegen geschiedt.

Bovendien is de formatie van het administratieve treinbataljon, waartoe de compagnie in oorlogstijd moet worden uitgebreid, niet vastgesteld; de officieren zijn niet aangewezen; er bestaat geen dislocatieplan, noch van het bataljon, noch van de compagnie, zoodat zelfs de tegenwoordige officieren niet met hunne bestemming, noch met den aard hunner diensten, bij het veldleger dan wel bij de liniën, bekend kunnen zijn. Een op dit stuk bevoegd beoordeelaar, wien ik onlangs omtrent dit onderwerp raadpleegde, deelde mij als zijn gevoelen mede, dat het tot aanvulling van het incompleet aan officieren dan ook te verkiezen ware, eene afzonderlijke categorie van trein-officieren te formeeren, uit onder-officieren der artillerie en cavalerie met verlicht examen te benoemen; dan behoeften tevens de artillerie-officieren niet aan hun eigenlijken werkkring te worden onttrokken.

Doch, om tot het treinwezen zelf terug te keeren: uit het vorenstaande blijkt dat er voor het transportwezen onzer liniën niets is voorbereid; dit moet nog in zijn geheel worden vastgesteld; zoodat het, in tijd van oorlog, geheel georganiseerd en grootendeels gerequireerd zal moeten worden.

Ik heb bij dit weinige niets meer te voegen.

Bij de beschouwing van dit onderwerp drong zich echter de vraag bij mij op: waarom zijn bij ons leger voor het transportwezen bijna een 1000tal wagens in voorraad; waarom ook niet een zeker getal *rijksvaartuigen*? Dat deze in ons land, meer dan in eenig ander land van Europa, in tijd van oorlog gewichtige diensten voor het vervoer zouden bewijzen, ligt toch voor de hand.

Is al te groote zucht of gewoonte tot navolging van hetgeen bij andere legers bestaat, zonder op de eigenaardige toestanden van ons terrein te letten, daarvan de oorzaak? Vermoedelijk wel.

Naar mijne overtuiging althans zouden platboomde vaartuigen tot vervoer van zieken en proviand van en naar de forten, naar goede typen vervaardigd, in onze waterliniën van groot nut zijn. Dit zou niet minder met stoombooten op onze rivieren het geval wezen, ook ten behoeve van het veldleger.

Deze in te voeren acht ik te meer wenschelijk, omdat in de wet op de inkwartieringen van 1866 en het Koninklijk besluit tot regeling der uitvoering wel volledige tarieven van prijzen voor requisitiën van vervoermiddelen te land, maar niet voor die te water zijn vastgesteld, waardoor deze laatste requisitiën — hoe noodig ook — op veel meer losse schroeven staan dan de eerste.

Mijn onderzoek naar den toestand der verpleging, die het bezettingsleger onzer liniën in tijd van oorlog wacht, is afgelopen.

Het was niet mijn plan daarvan eene uitgewerkte detailteekening te leveren; daartoe is het onderwerp te veel omvattend en ontbraken mij de noodige bronnen. Het was slechts mijn voornemen, dit onderwerp bij U in te leiden.

Maar heeft deze inleiding bij U, M. H., denzelfden indruk te weeg gebracht als het onderzoek en het samenvoegen der resultaten tot één geheel bij mij, dan zijt ge met mij overtuigd, dat door het beschaafde en welvarende Nederland in het laatste vierde deel der 19e eeuw, nog even als in vroeger barbaarsche tijden meer algemeen was, veel meer wordt gewerkt aan de middelen tot vernieling des vijands, dan aan het behoud zijner eigene voor zijne onafhankelijkheid onmisbare zonen.

Waren nu het intendantie-korps en de intendantie-dienst reeds in tijd van vrede meer in overeenstemming met den oorlogsvoet, dan zou er aanleiding bestaan om van die zorgeloosheid omtrent de verpleging minder treurige gevolgen te vreezen.

Maar dit is niet het geval.

Een intendant heeft een tweeledigen werkkring: contrôle der comptabiliteit en legerverpleging.

Daar nu de intendanten in tijd van vrede niet belast zijn met 't geen zij in tijd van oorlog als hun hoogsten plicht moeten beschouwen, leven zij te veel in de bureaux, te weinig op het terrein hunner aanstaande werkzaamheid.

Dientengevolge voeren de eischen der comptabiliteit te veel den boventoon, en hebben hare voorschriften van lieverlede eene onevenredige uitgebreidheid gekregen. Dit ondervonden wij in de dagen der mobilisatie in 1870 toen — gelijk de Regeering zelf

heeft erkend — in het geldelijk beheer achterstand ontstond, en bij langeren duur der mobilisatie in een bedenkelijken toestand van verwarring zou zijn geraakt (1). Het is dus noodzakelijk dat de administratie eenvoudiger worde ingericht, vooral ook omdat de schutterijen in tijd van oorlog aan dezelfde administratieve regelen zijn onderworpen, en de kommandanten en officieren dier wapenmacht, bij een ingewikkeld en omslachtig beheer, niet in staat zullen bevonden worden om het beheer naar eisch te voeren.

Ten gevolge van die overheersching der comptabiliteit en den uitsluitenden vrededienst der intendanten kunnen deze zich in de richting hunner werkzaamheid voor tijden van oorlog niet voldoende bekwamen, en bestaat er grond voor de vrees dat zij dan niet zullen kunnen voldoen aan de strenge eischen, welke ten behoeve van het behoud des legers zullen mogen en moeten gesteld worden.

Laat mij dit nog met een enkel woord toelichten.

Bij de organisatie van het intendant-korps zien wij hetzelfde verschijnsel als bij die der bakkerijen en hospitalen. Wij hebben b. v. 3 intendanten: te Breda, Maastricht en Groningen; Groningen o. a., waar met Mei a. s. slechts 6 kompagnien infanterie zullen garnizoen houden. *Daarentegen missen wij intendanten in onze liniën*; en niet alleen dat die gewichtige betrekkingen onverdeeld zijn, maar zij bestaan zelfs in het geheel niet. En nu is toch de post van linie-intendant van oneindig meer gewicht, dan die in de drie door mij genoemde aan de uiteinden des lands gelegen opene steden, en niet minder gewichtig dan die der divisie- en brigade-intendanten van ons veldleger.

Indien mij eene vergelijking geoorloofd zij tusschen het leven van den individueelen mensch en dat onzer legers in tijd van oorlog, dan zou het deze zijn: dat de bloedsomloop bij den eersten een vrij getrouw beeld geeft van de voeding der laatsten. Het hart is de bron, het centraal-station van alle leven; de polsen der slagaderen zijn als tusschenstations te beschouwen, van waaruit het leven der meer verwijderde deelen moet worden onderhouden. Zóó is ook het centraal-station der verpleegbasis, onder beheer

(1) Verslag nopens de mobilisatie van een gedeelte van het leger in 1870, dd. 20 Sept. 1871, blz. 12.

van den intendant, de levensbron van het leger, welks onderhoud hem is opgedragen, en is die verpleging afhankelijk van eene goede keuze en eene goede aanvulling der polsen of tusschenstations.

En hoe zal dit nu kunnen geschieden bij een volstrekt gemis van linie-intendanten? Wie dit betwijfele, moge bedenken, dat, onder de linie-intendanten, die der N.-Hollandsche waterlinie eene zeer gewichtige, en de gewichtigste van alle is, van meer gewicht zelfs dan die der divisie-intendanten bij het veldleger, en wel om deze reden: dat die linie tevens de verpleegbasis wezen zal van het uitgerukte veldleger, zoodat de intendant van die linie niet alleen zal moeten zorgen voor het 15 000 man sterke bezettingsleger, maar ook nog voor een goed deel voor de 40 000 man, welke tot behoud des vaderlands zullen zijn voorwaarts gerukt. Wordt dus hierin niet tijdig voorzien door het benoemen van linie-intendanten, welke zich reeds in tijd van vrede tot hunne betrekkingen voorbereiden, en, even als de kommandanten van vestingen of liniën omtrent de defensie, van te voren een uitgewerkt plan van verpleging ontwerpen, dan gaat, naar mijn gevoelen, ons leger eenmaal zijn ondergang te gemoet.

De VOORZITTER maakt eene opmerking over eene geschiedkundige bijzonderheid door den heer Koster vermeld. De geachte spreker wees, wat betreft de legerverpleging in den nieuweren tijd, op Gustaaf Adolf, en terecht, want zijne zorg voor het leger was voorbeeldig. De geachte spreker had ook een voorbeeld uit de geschiedenis van ons Vaderland kunnen nemen. Het is o. a. bekend dat de stadhouders Maurits en Frederik Hendrik op uitmuntende wijze voor hun leger hebben gezorgd en dat zij ook daaraan hun overwinningen en voordeelen in den oorlog tegen Spanje te danken hadden.

Eene tweede opmerking betreft den marsch van Junot naar Lissabon. De geachte spreker meent, dat Napoleon dien marsch ondoordacht en te voortvarend heeft doen ondernemen. Er was eene bijzondere reden voor dien spoed. In Lissabon bevond zich op dat oogenblik het Portugeesche hof en men wist dat het voor nemen bestond om, wanneer het Fransche leger Portugal binnen-trok, het hof naar Brazilië te doen vertrekken. Napoleon hoopte

door een bespoedigden marsch dat vertrek van het Portugeesche hof te voorkomen, ten einde het te dwingen zijne staatkunde te volgen. Dit was de voorname reden waarom Junot was voorgescreven met den uitersten spoed voort te rukken, hetgeen des te gemakkelijker was, omdat de tegenstand, dien men ondervond, onbeteekenend was. Die spoed was de oorzaak dat het Fransche leger in zulk een ordelloozen toestand Lissabon bereikte, op het oogenblik dat de Portugeesche vloot met den prins-regent naar Brazilië onder zeil ging. Er werden toen slechts eenige kanonschoten gelost. Was het Fransche leger één dag vroeger gekomen, dan was dit vertrek verhinderd.

De heer DOORMAN gelooft, dat men het er vrij wel over eens is, dat de administratieve voorschriften niet meer aan de eischen van den tijd beantwoorden, en de heer Koster dit met goed gevolg heeft aangetoond.

Een der eerste punten bij de wijziging der regelen op onze legerverpleging is, dat men doordrongen moet zijn van de overtuiging geen tijd van voorbereiding meer te hebben, zoodat, wanneer een oorlog uitbreekt, alles zooveel mogelijk op denzelfden voet moet kunnen blijven. De regelen in vredetijd gesteld, moeten, ofschoon in grootere proportiën, van kracht kunnen blijven in oorlogstijd. Dit is vooral ook noodig wat betreft de voeding van den soldaat. Een groot voordeel daarvan zou zijn, dat de intendance dan in oorlogstijd bleef in den werkkring, dien zij reeds bij vredetijd had uitgeoefend. Er konden dan bij voorbaat de noodige groote magazijnen worden aangelegd, waarvan men in tijd van oorlog gebruik kon maken.

Al wat het leger behoeft moet in het groot aangeschaft worden. Men is eindelijk tot publieke aanbestedingen overgegaan en heeft daardoor belangrijke resultaten verkregen; maar wanneer men iedereen in de gelegenheid stelt te concurreeren, moet men ook waarborgen hebben, dat hetgeen geleverd wordt, goed is. Die waarborgen heeft men op het oogenblik niet in voldoende mate, want met de keuring belast men menschen, die, hoe verdienstelijk ook in andere opzichten, de eersten zullen zijn om te erkennen, dat zij niet berekend zijn voor die taak. Men heeft toch eens

veelzijdige kennis noodig, om de verschillende artikelen van kleding, uitrusting enz. van den soldaat te kunnen beoordeelen en zeker te zijn dat men niet bedrogen wordt. Aan den anderen kant geraakt de aannemer in een moeielijken toestand, want hij staat er aan bloot dat artikelen, die goed zijn, afgekeurd worden ten gevolge van de mindere kennis van zaken der keurmeesters.

Het inrichten van eenige groote magazijnen, waar alles wat tot de kleding en uitrusting van den soldaat behoort, wordt aangeschaft of vervaardigd, is dan ook zeer noodig; daar moeten bekwame keurmeesters zijn, in alle opzichten voor hunne taak berekend. De voordeelen van zulke magazijnen, ook met het oog op het verzenden van goederen, zouden blijken zeer groot te zijn.

In verband met zoodanig stelsel komt de opheffing van het kleedings- en reparatiefonds zeer wenschelijk voor. Dit fonds geeft aanleiding tot tal van schrijverijen en verrekeningen, waardoor de administratie bij de kompagnie en die van het korps zeer wordt bemoeielijkt, vordert tauxatie van kleding, inhouding op de soldij en andere dergelijke bemoeiingen. Vroeger was het bestaan van dat fonds nuttig te noemen; toen men vrijwilligers had, die zes jaren dienden; kon de man, door gedurende dien geheelen tijd met zuinigheid en overleg te werk te gaan, bij het verlaten van den dienst nog iets overhouden; maar tegenwoordig valt hieraan niet te denken bij de geringe soldij, waarvan niets voor de kleding kan overschieten, en den korten dienstdtijd. Thans stelt de man weinig of geen belang in den stand zijner rekening, waardoor de Staat niet wordt gebaat. Bij eene herziening van het reglement betreffende de administratie is de afschaffing van dat fonds dus een eerste vereischte.

Mede besprak de heer Koster de hospitalen, buiten de defensieliniën gelegen. Deze bevinden zich ongetwijfeld op minder geschikte punten; maar zoolang daar garnizoen is, moeten ze blijven bestaan. Men zie niet voorbij, dat de gekwetste soldaten ook in de burger-gasthuizen en bij particulieren, achter de liniën kunnen verpleegd worden, en men daarbij ook gebruik kan maken van tenten, wat door vele artsen zoo wenschelijk wordt geacht.

De heer VAN ROUVEROY zegt geen tegenstander van het klee-

ding- en reparatiefonds te zijn. In Indië wordt den soldaat de kleeding gratis verstrekt, waarvan het gevolg is, dat de nette, ordelijke man wordt gelijk gesteld met een liederlijk persoon. Het is niet meer dan billijk, dat deze laatste van zijn traktement zijn slordigheid betale.

Zoo er steeds tekorten zijn in het fonds, ligt dit aan een te bekrompen inrichting. Zegt men dat het tot veel schrijverij aanleiding geeft, dan is dit alleen een gevolg van de kleingeestigheid, waarmede het beheerd wordt. Waarom wordt, b. v. bij het berekenen der prijzen van het equipment, met centen en halve centen gerekend en niet veel liever met vijf- en tientallen, dat de berekeningen vereenvoudigt. Eene royale toepassing zou meer voordeel en ook meer gemak geven. Waarom ook niet den zindelijken en knappen soldaat tot spaarzaamheid aangemoedigd, door hem bij het verlaten van den dienst, het excedent uit te betalen? Dit is bij geheel kosteloze verstrekking, zonder K. en R. fonds, geenszins het geval. De knappe, zindelijke soldaat houdt goed over en krijgt zoodoende een grooten voorraad gedragen kleedingsstukken (want hij mag ze niet verkoopen), terwijl de slordige soldaat misschien te kort komt. De man moest bij zijn in dienst treden gratis eene complete uitrusting ontvangen, maar wat hij verslijt zou hij zelf uit het fonds moeten betalen. Dan zou het van den soldaat, van zijne netheid of slordigheid afhangen, of hij genoodzaakt is weinig of veel nieuwe kleederen aan te schaffen.

Wat de voeding betreft, deze moet in natura verstrekt worden. Wordt de voeding van het tractement afgehouden, dan maakt men den soldaat afhankelijk van de duurte der levensmiddelen. En dat is onbillijk.

De heer DE BAS zegt: Hoezeer de heer kapitein Koster bij zijn voordracht meer bepaald de legerverpleging in tijden van oorlog overwoog, wenschen ongetwijfeld velen, dat nuttige en noodige veranderingen reeds vóór die ure mogen intreden, ten einde nog in vollen vrede de vruchten daarvan te plukken, bovendien den overgang van den vredes- tot den oorlogstoestand te bespoedigen en te vergemakkelijken.

Tot die meest gewenschte en dringende veranderingen brenge men o. a. *de voeding van Rijkswege, de levering van de groote equipmentstukken op dracht, van de kleine kleeding voor niet, eveneens, de vaststelling van het rantsoen te velde voor man en paard.* Behartigen wij in de voeding van Rijkswege en de levering van de kleeding op dracht hoofdzakelijk het belang van den man daarmede ongetwijfeld van 's Rijks dienst, te gelijktijd zien wij daarin vereenvoudiging der kompagnies, eskadrons- en batterij-administratie.

Geschiedt de levering van het vleesch uit militaire slachterijen, met vervoer per spoor naar de kleinere garnizoenen: de aankoop van andere belangrijke levensmiddelen in het groot (als nu reeds bij één onzer regimenten hier ter stede): wordt voorts de voeding gesteld onder het beheer der intendance — dan kunnen de rations levensmiddelen, even als thans het brood en de fourages, op gewone bons worden ontvangen. Ongerekend, dat op die wijze de qualiteit der voedingsmiddelen beter, de prijs minder beloven te worden, blijft zodoende de berekening van het zakgeld en de voeding geheel van elkaar afgescheiden, behoeft geene andere inhouding van soldij plaats te hebben dan die tot straf vereischt, zou de gewone menage-rekening kunnen vervallen, houde tevens de onbillijkheid op, dat de man, wat het zakgeld betreft, lijde onder de meerdere duurte van zijn garnizoen, in vergelijk met andere plaatsen.

Meermalen werd er reeds op gewezen, dat de inrichting van het kleeding- en reparatiefonds te ingewikkeld, de noodzakelijke verrekening tusschen het Rijk en den man te lastig is, in vergelijk met het nut, door bedoeld fonds gesticht. Bij indienst-treding van den man worden hem kleeding en uitrusting verstrekt, waarvan de kosten op zijne rekening komen; wijl echter noch de som tot eerste uitrusting te goed gedaan, noch de dagelijksche toelage voor het kleeding- en reparatiefonds voldoende zijn om in de eerste dienstjaren, althans bij kostbaar gekleede korpsen als de rijdende artillerie en de cavalerie, alle onkosten van kleeding te bestrijden, wordt de man al spoedig en voor geruimen tijd aan korting onderworpen, verlaat hij veeltijds den dienst met een saldo schuld, dat alsdan ten laste van het Rijk wordt

gebracht. Wel staat daartegenover het feit, dat eenigen bij zuinigheid op hunne kleeding, ook al dikwerf ten gevolge van bijzondere omstandigheden, een saldo te goed meê nemen . . . ; gaarne gunnen wij den man een hoogere bezoldiging, doch achten, dat eene premie als boven bedoeld, geenszins ligt in de bestemming van het kleeding- en reparatiefonds.

Worden de kleeding en de uitrusting verschaft *op dracht*, dan vervalt de verrekening tusschen het Rijk en den man, welke verrekening als thans den meesten tijd inneemt in de kompagnies-, eskadrons- en batterij-administratie. Daartoe rekenen o. a. het boeken van de sommen voor eerste uitrusting, de dagelijksche toelage, inhoudingen, vrijwillig gestorte gelden, enz. De bezwaren, aan dit beheer verbonden, worden nog verhoogd door de overigens zeer billijke bepaling, *dat de zakboekjes nimmer aan den man mogen worden ontnomen, en alle inschrijvingen in zijne tegenwoordigheid moeten geschieden.* — Ongetwijfeld zal ook bij de verstrekking der groote kleeding *op dracht* contrôle worden gevorderd omtrent elk stuk, den man ten gebruike verstrekt, aangaande den drachttijd, datum van indienststelling, enz. — toch wordt dezerzijds vermeend, dat deze contrôle minder tijdroovend zal blijken, dan de tegenwoordige bijhouding van 's mans rekening. Wellicht kon een groot deel dier contrôle aan de administrateurs van kleeding worden opgedragen.

Voor al verdient het de aandacht, dat bij de verstrekking *op dracht* de moeilijke, ongelijke, dikwerf zelfs partijdige kleeding-tauxatie vervalt: eene aangelegenheid, welke haast niet valt te verbeteren, zolang niet de kleeding onafhankelijk van 's mans rekening wordt gesteld.

Aangaande de uitvoerbaarheid van de verstrekking *op dracht*, zoowel in het belang van het Rijk als van den man, wijze men in de eerste plaats op ons Nederlandsch-Indisch leger, alwaar de uitrusting alzoo geschiedt. De wijze, waarop het stelsel in Pruisen toepassing vindt, is zeer omstandig besproken in de nummers 282 en 283 van de *Revue Militaire de l'Etranger* (1) — hoogst lezenswaardige artikelen, waarin alles wat betrekking heeft op de

(1) Le Service de l'habillement et de l'Equipement dans l'Armée prussienne (30).

kleeding en de uitrusting van het Duitsche leger duidelijk wordt ontwikkeld, de voordeelen ontleed, welke, ook bij dezen gewichtigen tak van dienst, voortvloeien uit eene verstandige décentralisatie. Inmiddels valt niet te ontkennen, dat sommige bezwaren, aan het stelsel van verstrekking *op dracht* eigen, minder voelbaar bij een dienstdienst van 3 jaar, toenemen, wanneer, als bij ons, het verblijf onder de wapenen zooveel korter duurt. Tot het jaar 1819 werd ook het leger hier te lande *op dracht* gekleed; een nieuwe proef daarmee genomen in 1829 bij de oprichting van het Regiment Grenadiers en Jagers, schijnt te zijn tegengevallen, zoodat die methode van verstrekking in 1842 weder werd afgeschaft. Ongerekend, dat de ondervonden moeilijkheden voornamelijk voorkomen als van administratieven aard te zijn geweest, vermeent men, dat te dier tijde de leverantie van de kleeding door enkelen, die zich nagenoeg uitsluitend naar de wenschen van het oorlogsbestuur moesten schikken, waarborgen aanbood in het belang van 's mans rekening, die bij het stelsel van vrije aanbesteding dreigen te verminderen.

De verstrekking van kleeding door tusschenkomst van de onbelemmerde particuliere nijverheid leidde aanvankelijk tot spoediger en beterkoop leverantie; doch, tijdens een kort verblijf als eskadrons-kommandant te Venlo in 1872, vernam ik reeds toen aldaar en elders klachten omtrent het gebruik en de kwaliteit der geleverde goederen. Stijgen bovendien de aannemingsprijzen, dan zou het wel eens kunnen gebeuren, dat de man voor hetzelfde geld als vroeger, waren kreeg van mindere hoedanigheid. Hoezeer het stelsel van vrije mededinging bij leverantiën dezerzijds allezins wordt voorgestaan, eischt toch mijns dunkens het belang van den man, dat het Gouvernement tevens daarmee de volle verantwoordelijkheid aanvaarde voor de langs dien weg geleverde goederen; dat geschiedt op geheel billijke wijze alleen door de verstrekkingen *op dracht*. Tegen het gevaar, dat de man in gebreke blijft, behoorlijk zorg te dragen vóór de van Rijkswege geleverde goederen, is door disciplinaire maatregelen te voorzien.

Eveneens eischt het belang van den man, als reeds door den heer Koster bemerkt, ook bij het thans bestaande kleeding- en reparatiefonds, wijziging in het stelsel van keuren en opleggen

der magazijnsgoederen. Bij toenemende ontwikkeling der industrie — ook tot kwade praktijken — eischt in het algemeen de keuring eene mate van warenkennis, welke bij de thans bestaande keuringscommissiën moeilijk kan worden ondersteld, en speciaal behoort tot den dienst van de intendance. De versnippering van magazijnen — 7 voor 4 regimenten cavalerie — leidt tot een omslachtig en kostbaar beheer: vooral kostbaar en schadelijk, wegens het voortdurend vervoer der goederen, als van den fabrikant naar de hoofdadministratie, van daar naar Delft, later op nieuw naar de standplaatsen der korpsen; terwijl als gevolg der proeven, waaraan o. a. het laken bij de keuring wordt onderworpen, die stof reeds een gedeelte der waarde heeft verloren, alvorens ze tot vervaardiging der groote equipmentstukken wordt afgegeven.

Naar aanleiding van hetgeen de spreker van dezen avond mededeelde omtrent de samenstelling van het militaire ration levensmiddelen in Nederland, voeg ik — zij het dan ook als een zeer treurige troostgrond — daarbij, dat het tot heden in Pruisen en in Frankrijk in voormeld opzicht weinig beter is gesteld.

Volgens de onderzoekingen van Payen (*Précis des substances alimentaires*) bedraagt het gemiddeld verlies in 24 uren van stikstof en koolstof, in grammen uitgedrukt, voor den man, bij:

	Stikstof.	Koolstof.
een zittend leven . . .	12.5	265
gemiddelden arbeid . . .	20	310
zwaren arbeid	25.5	365

Wanneer nu het ration in tijd van *vrede* berekend is op *gemiddelden*, het ration *te velde* op *zwaren arbeid*, dan toont Payen aan, dat in Pruisen het ration *in vrede* — onverschillig of bij het brood en het vleesch rijst, gort, aardappelen, dan erwten, boonen of meelspijs worden verstrekt — slechts voorziet in een verlies van 19.8 grammen stik- en 272.4 grammen koolstof; alleen dan, wanneer *te velde* met erwten, boonen of meel (erwtworst) wordt gerationneerd, mag de aanvulling met 26.2 grammen stik- en 351 grammen koolstof voldoende heeten. — Een zelfde berekening voor de samenstelling der Fransche rations leidt Payen tot het besluit, dat dezen *in vrede* een wisseling beoogen van 21.9 grammen stik- en 367

grammen koolstof, dus voldoende zijn; *te velde* zouden die cijfers bedragen 21.1 en 297.8, dus nog minder dan *in vrede*, en geheel onvoldoende bij den zwaren arbeid van den oorlog. De vergelijking voor het Nederlandsch ration *te velde* moet nadeelig voor ons uitvallen, daar het ration vleesch alleen slechts 250 grammen bedraagt, tegen 400 in Frankrijk en 375 in Pruisen (1).

Stemmen wij ten volle in met den spr. van heden avond, dat de man gaat vóór het paard, toch zal niemand het ons ten kwade duiden, wanneer wij, partij trekkende voor den spraakloozen viervoetigen kameraad, namens hem vragen, dat ook voor het paard

(1) Rations in Pruisen, uitgedrukt in grammen:

	In het garnizoen.	Bij manoeuvres.	Te velde.
Brood, of	750	750	750
Beschuit.	"	"	550
Vleesch (versch of gezouten), of	150	250	375
" (gedroogd), of	"	"	250
Spek	"	"	170
Rijst, of.	90	120	125
Gort, boekweit, of	120	150	125
Aardappelen, of	1500	2000	1500
Gedroogde groenten, meel	230	300	250
Zout	25	25	25
Koffie, gebrande	"	15	25
" boonen	"	"	30

Rations in Frankrijk:

Brood, of	1000	750
Beschuit	"	550
Vleesch	300	400
Rijst, of.	60	30
Boonen, of.	60	60
Aardappelen, of	550	"
Groenten	100	"
Suiker	"	21
Koffie	"	16

Het Nederlandsch ration te velde bedraagt:

Brood, of.	750 Gr.	750 Gr.
Beschuit	500	550
Vleesch	250	400
Rijst, of	31	125
Peulvruchten	62	250
Zout	16.6	25
Azijn	0.0375 liter	"
Jenever	0.0476 "	"
Koffie	"	15

raadzaam te bepalen op
ongeveer:

het *ration te velde* eindelijk eens worde vastgesteld — tot heden bij geen enkel voorschrift afdoende bepaald.

Het *ration fourage* in tijd van vrede en in het garnizoen mag alleen voldoende worden geacht tot onderhoud van het krijgspaard bij een gemiddelden arbeid van 2 uur daags (ongeveer gelijkstaande met eene marschlenkte van 16 tot 20 Kilom.). Bij meer krachtsinspanning als bij kampen, manoeuvres, jl. jaar in de Peel, dit jaar te houden in Overijssel en Drenthe, een volgend jaar weêr elders, waarbij tevens het groote nut bleek der cavalerie tot velddienstverrichtingen op ruime schaal (marschlenkten van 50 en 60 Kilom.), behoort het *ration*, wil men vermagering, ziekten en sterfte van paarden voorkomen, aanzienlijk te worden vermeerderd, ongeveer in de verhouding van 300 grammen haver voor elk uur arbeid meer dan gewoonlijk.

Een vroeger voorstel tot vaststelling der *rations fourage* — wanneer ik mij wel herinner — luidde, deze te onderscheiden in *zware* en *lichte*, met bepaling als volgt:

<i>Garnizoen.</i>		<i>Op marsch.</i>		<i>Te velde.</i>	
Zwaar.	Licht.	Zwaar.	Licht.	Zwaar.	Licht.
Haver 5 Kilo's.	4.5 Kilo's.	5 Kilo's.	5 Kilo's.	5.5 Kilo's.	5.5 kilo's.
Hooi 4 „	3 „	4 „	3 „	2 „	2 „
Stroo 3.5 „	3.5 „	3.5 „	3.5 „	1.75 „	1.75 „

het *ration te velde* in het kwartier zoo mogelijk aanvullende met hooi en stroo, daar toch niet meer dan 2 kilo's kunnen worden meêgevoerd te paard; het *zware ration* *in het garnizoen* en *op marsch* alleen te verstrekken aan de troepenpaarden bij de veld- en de rijdende batterijen; bij *troepen-vereenigingen* en *te velde*, aan *alle* paarden, behalve de officierspaarden der niet-bereden korpsen.

Gedurende de troepenvereeniging van 1873 werd voor het eerst door het oorlogsbestuur het *ration* haver vermeerderd tot 5 kilogram; in 1874 werd bepaald, dat deze vermeerdering zou ingaan op den eersten marschdag naar de legerplaats tot terugkeer in het garnizoen. Was daarbij een wijze behartiging van 's lands belang merkbaar, bescheidenlijk meenen wij, dat men nog verder behoort te gaan. Zoo goed als de paarden, vóór den aanvang der groote oefeningen door allengs uitgestrekte marschen tot meerdere *krachtsinspanning* worden voorbereid, behoort in de eerste de *kracht* zelve daartoe te

worden geschonken door het ration, minstens 8 à 10 dagen vóór den aanvang der troepenvereeniging, doelmatig te verhoogen. In nog meerdere mate verdient dat beginsel bij apparentie van oorlog in toepassing te worden gebracht, wil men met krachtvolle paarden te velde komen.

Tot zoo ver het pleidooi voor den viervoetigen lotgenoot. Mogen man en paard spoedig deelen in verbeteringen, welke niet tot de ure des gevaars uitgesteld, liever heden nog dan morgen worden ingevoerd!

De heer HOOGENBOOM zal zich niet wagen aan eene bestrijding van de denkbeelden door den heer Koster voorgestaan, daar hij deze niet voldoende kan beoordeelen. Slechts enkele punten uit diens rede wil hij nader bespreken.

Zoo is o. a. gezegd, dat het Nederlandsche volk physiek achteruitgaat. Zulks mag een vreemd verschijnsel genoemd worden bij een volk, welks materieele welvaart steeds toeneemt, zonder te stijgen tot overdaad, die tot verwijfdheid zou leiden. Is de feitelijke toestand evenwel zóó, dan dient in de eerste plaats door verbeterd onderwijs daarop gelet en daarin voorzien te worden; dan is het zaak, dat onder de vakken van onderwijs zoodra mogelijk alles wordt opgenomen, wat de lichamelijke ontwikkeling van de Nederlandsche jongelingschap kan bevorderen. Doch, ook wanneer daardoor een beter physiek gehalte zal zijn verkregen, zal zulks nog *geenszins* ten goede komen aan het leger, zoolang de *terplichte persoonlijke dienst* niet zal zijn ingevoerd. Het laat zich toch verwachten, dat de gegoede en de materieel nóg meer bevoorrechte stand van dat betere onderwijs het meest vrucht zullen trekken, en het ligt in den aard der zaak, dat de jongelingen uit die standen zich *allen* laten vervangen.

Wat de voeding betreft, herinnert spr., dat de heer De Bas zeide: „de paarden moeten vooraf op kracht gebracht worden.” Spr. vraagt of dit voor de menschen ook niet gewenscht is te achten. Men mag wel beweren dat de werkman, door gewoonte aan zwaren arbeid, beter geschikt is voor den dienst en de inspanning, die van den soldaat wordt gevergd; maar men zal niet ontkennen dat deze, voor het meerendeel, bij opkomst onder de wapenen slecht gevoed is, en dat dit bij mobilisatie, als groote

vermoeyenis, gepaard met slechte voeding, zal worden geverg'd, zonder twijfel zal blijken. Eene uitstekende voeding alzoo allernoodzakelijkst te achten, maar het is niet minder wenschelijk dat, door den *verplichten persoonlijken dienst*, zooveel mogelijk ook de beter gevoede klassen, in de gelederen worden opgenomen.

Bij het bespreken van de rechtspleging werd de opmerking gemaakt, dat reeds lang in de gebreken die daaraan kleven zou zijn voorzien, zoo het volk in het algemeen — het *mondige* gedeelte vooral — meer van nabij betrokken was in de belangen van het leger. Die zelfde opmerking kan ook voor de verpleging worden gemaakt. Zoo de *persoonlijke verplichte dienst* wordt ingevoerd, zal de toestand ook ophouden, dat zelfs de persoon, die *onwaardig* verklaard wordt den soldatenrok te dragen, beter verpleegd wordt dan de meest eervol dienende soldaat. Het Nederlandsche volk heeft het genoeg *gehoord* en *gezien* dat de verpleging te wenschen overlaat, zonder dat dit afdoende heeft geholpen; vermoedelijk zal eerst de hand aan het werk geslagen worden als het gedeelte der natie, dat invloed daarop kan uitoefenen, zelf *ondervinding* op dat gebied opdoet.

Als spr. wel verstaan heeft, zeide de heer Koster dat de forten van de geheele wereld zijn afgesloten. Dit is echter niet het geval; slechts enkele sperforten daarvan uitgezonderd. Naar spr. vermeent, wordt het juist als een der grootste voordeelen van de forten in onze liniën aangemerkt, dat zij nooit afgesloten kunnen worden; ware dit niet zoo, dan zouden zij niet veel beduiden. Het is dan ook vermoedelijk daaraan toe te schrijven, dat de ontwerpers op minder ruimte voor levensmiddelen en zieken hebben gerekend, dan de heer Koster schijnt te verlangen. Spreker gelooft, dat de heer Koster ook te veel eischt in dit geval, daar men toch wel altijd zooveel mogelijk de zieken en gewonden zal evacueeren. Spr. vindt dan ook dat het onnoodig is levensmiddelen op die forten op te leggen; wél echter, en hieromtrent is hij het geheel en al met den heer Koster eens, moet naar zijne meening ten allen tijde eene *volledige* lijst van *al* het benoodigde op *ieder* fort voorhanden zijn, opdat men ten minsten zeker zij dat *niets* vergeten wordt. Zoo was te Metz, om een voorbeeld te noemen, gebrek aan zout, wat veel nadeel heeft berokkend. Wat evenwel

de sperforten betreft, daarmede is het wat anders; *daar* moet, naar spr. meent, *alles* zijn opgelegd, en daartegen kan geen bezwaar bestaan. Indien men toch de garnizoenen in den omtrek — bijv. Arnhem, Doesburg, Zutphen, Nijmegen, enz. — steeds uit de forten van het noodige voorzag en zorgde dat steeds alles weder aangevuld werd, dan zou men voorkomen dat het aan bederf onderhevige onbruikbaar zou worden en dan zou, bij het uitbreken van den oorlog, het noodige voorhanden zijn.

Ook heeft de heer Koster o. a. gezegd, dat buskruit ligt waar levensmiddelen moesten geborgen zijn. Misschien is het niet overbodig op te merken, dat dit niet zoo vreemd is als het wel schijnt. De buskruitmagazijnen zijn, wanneer zij nieuw gebouwd zijn, niet dadelijk voldoende droog voor eene opbewaring *in vredes tijd*, d. i. gedurende *langen* tijd. In zulk geval wordt het buskruit zoolang in andere lokalen geborgen, wat mede het geval is, zoo de magazijnen om andere redenen voor *langdurige* opbewaring ongeschikt zijn.

Zoover spreker weet, is in de nieuwe forten wel degelijk gezorgd voor bergplaats voor levensmiddelen, en wordt in de oude gaandeweg ook daarin voorzien. Of men daarbij zulke hoge eischen stelt als de heer Koster wil, gelooft spr. te mogen betwijfelen, vooral op grond van hetgeen hij reeds zeide.

Nog heeft de heer Koster de aandacht gevestigd op de wenschelijkheid veel per schuit te vervoeren. Spr. heeft ook meermalen het wenschelijke betoogd. Vooreerst, omdat men daardoor het groote voordeel verkrijgt, dat de wegen dan vrij blijven voor het vervoer van troepen, maar vooral voor de zieken zelf, daar men per schuit elk dorp en elke stad, ja als het ware elk huis onmiddellijk kan bereiken, wat bij vervoer per spoor o. a. niet mogelijk is. Wel zal het soms voorkomen met de hooge waterstanden, dat het schutten moeilijk zal gaan op sommige punten, waarin in tijds voorzien dient te worden. Ook zullen de zieken en gewonden daarbij véél minder lijden gedurende het transport. Dat wij veel zieken zullen hebben tusschen al dat water, laat zich lichtelijk raden. Men leze daarover het art. van den majoor Den Beer Poortugael in den Mil. Spect. van dit jaar. Het is daarom te meer wenschelijk, dat eene volledige aansluiting tot stand komt tusschen de militaire en burger-genceeskundigen.

De heer VAN ROUVEROY releveert het argument, door den heer De Bas tegen het kleeding- en reparatiefonds aangevoerd, dat namelijk de man niet genoeg schadeloosstelling ontvangt voor eerste uitrusting, en dus aan korting onderhevig is. Dit is een argument tegen de toepassing van het stelsel, niet tegen het stelsel zelf. Spreker wil, dat de Staat den soldaat zijne eerste uitrusting ten geschenke zal geven, maar dat de soldaat zelf uit een toereikend fonds in de vernieuwing moet voorzien. De heer De Bas meent dat men, door het bespaarde op het kleeding- en reparatiefonds uit te betalen, den man een hem niet toekomend geldelijk voordeel verschaft; spreker daarentegen, dat men op die wijze eene premie toekent aan den ordelijken soldaat. Dat argument van den heer De Bas zou ook toepasselijk zijn op dengenen, die iets van zijn tractement overlegt.

Men spreekt van het verstrekken van kleederen op dracht. Alle kleedingstukken kunnen niet op dracht verstrekt worden. Voor kleine equipmentstukken bestaan vernieuwingstermijnen; zoo krijgen de manschappen op gezette tijden bijv. sokken en dergelijke benodigdheden. Is de soldaat spaarzaam, dan krijgt hij bergen van die goederen, en is hij slordig, dan loopt hij gevaar te kort te komen. Ontvangt de man daarentegen alles op rekening, dan krijgt hij ook niet meer dan hij noodig heeft, en is hij zuinig, dan is dit in zijn voordeel. Op die wijze heeft men ook een zakboekje noodig. Maar de administratie ware misschien te vereenvoudigen. Zoo dit niet mogelijk is, dan moet de zaak, en niet het belang der administratie, voorgaan. Die zaak is het belang van den man, en daaraan behoort de wijze van inrichting der administratie ondergeschikt te zijn.

De heer JANSSEN wil, na het vele goede dat reeds gezegd is, slechts een enkel woord in het midden brengen.

Wat men gezegd heeft over den physieken achteruitgang der natie, kan spreker niet onderschrijven, vooral wanneer men dien achteruitgang baseert op de kleinere maat, die nu voor de miliciens wordt aangenomen. Daargelaten dat fysieke kracht zich moeielijk bij de maat laat bepalen, is er eene andere reden, waarom men de maat voor onze miliciens kleiner heeft moeten stellen. Vroeger,

toen de maat grooter was, waren de vrijstellingen minder, en had men dus keus uit een grooter getal miliciens; maar nu de vrijstellingen zijn uitgebreid, is van zelf de keus beperkter, en daar bovendien het jaarlijksch militair-contingent grooter is dan vroeger, moet men wel van zelf een kleiner lengte-minimum voor den milicien stellen. Deed men dit niet, dan zou men moeielijk het contingent bijeen krijgen.

Men heeft gezegd, dat de voeding van den soldaat in vreedstijd even voldoende is. Spreker treedt niet in scheikundige beschouwingen over de bestanddeelen van het voedsel, maar let eenvoudig op het uiterlijk aanzien der manschappen. Ziet men eene lichte milicien voor het eerst op het exercitieveld en een maand later nog eens, dan zal men een groot verschil ontdekken. Niemand zal kunnen tegenspreken, dat de uitkomst is dat de mannen er met die „even voldoende” voeding beter uitzien, dan toen zij van huis kwamen.

Een woord over het kleeding- en reparatiefonds. Spreker is noch een tegenstander van dit fonds, noch van de verstrekking van kleeding op dracht; die beide zaken hebben haar voor en tegen. Dat fonds heeft zijn nut, zooals reeds door den heer Van Rouveroy is aangetoond. De man is daardoor, als het ware, de contrôleur van zijne eigen rekening. Is hij zuinig, dan kan hij wat overhouden, en, komt de tijd der uitbetaling, dan krijgt hij een paar gulden in zijne hand, hetgeen voor een soldaat — niet aan het bezit van guldens gewoon — niet onbelangrijk is. Heeft hij daarentegen kleeding op dracht, dan krijgt hij dat niet, althans wanneer men die geeft zonder dat de zuinige man er voordeel bij heeft. Dit voordeel zal men den man moeten waarborgen. Doet men dit niet, dan heeft hij geen belang er bij, om zorg voor kleeding en uitrusting te hebben. Doet men het daarentegen wel, dan moet men toch rekening houden met den man, iets wat men hier juist vermijden wil. Gesteld, men geeft hem eens in het jaar een pantalon, doch bevindt, als het jaar om is, dat hij die nog wel een paar maanden dragen kan; dan moet hij vergoeding over dat paar maanden hebben. En als omgekeerd de pantalon twee maanden te vroeg versleten is, moet hij dat betalen. Het verschil ten zijnen voor- of nadeele moet verrekend worden. Wat in zijn

voordeel komt, kan men hem des noods dadelijk uitbetalen; maar hij heeft geen tractement genoeg om dadelijk te voldoen wat in zijn nadeel komt, en dus moet men dat op rekening stellen. De moeielijkheid van die rekening komt dus langs een anderen weg weêrom. Thans echter houdt men rekening met de dubbeltjes; maar hoe zal het dan gaan met $\frac{1}{7}$ van een pantalon of $\frac{1}{8}$ van een jas?

Bovendien heeft men de gedragen kleeding. Wij moeten ook aan de geldquaestie denken. Geeft men kleeding op dracht, dan verdwijnen de gedragen kleederen uit de magazijnen, wat zeer veel geld, wellicht meer dan een ton gouds per jaar zou vorderen. Wanneer men echter de gedragen kleederen van hen, die met paspoort gaan, volgens taxatie aan anderen geeft, is dit eene aanzienlijke bezuiniging voor het Rijk.

Wat de ziekeninrichtingen betreft, wenschte spreker dat men eens beproefde, of de verpleging der zieke soldaten niet zou te combineeren zijn met die der burgers. Er is gezegd dat er zooveel kleedingmagazijnen in ons land zijn; maar als men de militaire ziekeninrichtingen en de burgerlijke bijeentelt, bedragen die nog veel meer. Men heeft onder anderen in de residentie een militair hospitaal, waarin, betrekkelijk ten minste, niet veel zieken verpleegd worden. Konden de zieke militairen worden opgenomen in eene burgerlijke ziekeninrichting, dan konden zij daar door de officieren van gezondheid behandeld worden. Daaraan zou het groote voordeel verbonden zijn, dat die officieren van gezondheid in tijd van oorlog dadelijk vrij waren voor den dienst te velde, in vestingen enz., en hunne zieken aan de burgerlijke geneesheeren konden overlaten.

De heer Koster heeft gezegd, dat er te Geertruidenberg geen bakkerij zou zijn. Die is er wèl. Hare gereedschappen zijn te Breda aanwezig en worden daar, even als die voor de bakkerij op de plaats zelve, gebruikt, ten einde te voorkomen dat ze te Geertruidenberg, waar zij niet gebruikt kunnen worden, bederven. Ze worden telkens vernieuwd als het noodig is, en zijn dus steeds beschikbaar voor het geval, als men de bakkerij te Geertruidenberg in werking zou willen brengen.

De heer DE BAS antwoordt den heer Van Rouveroy, geenszins te verlangen dat *alle* kleedingstukken op dracht worden verstrekt, maar alleen de *groote equipmentstukken*, de kleine uitrusting *voor niet*; in diervoege, dat bij vernieuwingen de oude kleine equipmentstukken worden ingenomen. Daarin meent spreker vereenvoudiging te vinden, wyl een groot deel der contrôle kan worden opgedragen aan de administrateurs van kleeding. Te recht merkt de heer Janssen op, dat steeds *eenigerlei* verrekening bij het verstrekken van kleeding op dracht noodig blijft: maar daarbij zal de normale verhouding van slijtage als grondslag strekken; vergoedingen door den man wegens te vroegtijdige slijting zullen behooren tot de uitzondering, niet den regel vormen.

De heer Van Rouveroy gelooft niet aan vereenvoudiging der administratie bij de verstrekking *op dracht*, en meent, dat bij het tegenwoordige stelsel alleen de inhouding op soldij en het vrijwillig storten voor het kleeding- en reparatiefonds zouden moeten vervallen; maar dan blijft toch voor de sommen tot *eerste uitrusting* dezelfde omslachtigheid bestaan.

Wat betreft het verdwijnen uit de magazijnen van de rubriek *gedragen kleederen*, wijst spreker nogmaals op de vroeger aangehaalde artikelen uit de „*Revue Mil. de l'étranger*,” waaruit blijkt, dat dergelijke rubriek ook bij het Duitsche stelsel tot verstrekking van kleeding wel degelijk bestaat, doch voornamelijk in dien zin, dat voor het geval van mobilisatie steeds voor ieder man een passend pak *nieuwe* kleeven in het regiments-magazijn voorhanden is, terwijl hij gedurende zijn dienstdtijd over 4 à 5, soms tot 7 verschillende pakken — langer of korter gedragen — kleeding beschikt. Om deze te behouden worden strenge voorschriften gehandhaafd aangaande tijden en gelegenheden, waarop die verschillende rubrieken van kleeding mogen worden gedragen.

De heer DOORMAN meent dat de heer Van Rouveroy te zeer het oog heeft op den vroegeren toestand hier of op den tegenwoordigen in Indië. Men vergeet daarbij, dat het leger thans bijna geheel is samengesteld uit miliciens, die in vreedstijd hoogstens 15 maanden onder de wapens zijn. Wanneer men nu eene behoorlijke

verstrekking van kleeding enz., voldoende voor dien oefeningstijd, kon bepalen, behoefde men met iederen man geene rekening te houden. De kompagnies-commandant moet zorgen dat de kleederen niet verwaarloosd worden, en vindt hij een man die dit doet, dan moet hij dezen, bij noodzakelijke vervroegde vernieuwing, gedragen kleederen doen geven, wat niemand aangenaam kan vinden!

Uit hetgeen de heer De Bas aanvoerde, zou men kunnen opmaken, dat hij niet gestemd is vóór de tegenwoordige wijze van aanbesteding. Hij zeide toch, dat hij als commandant van een depôt-escadron heeft bemerkt dat men minder goede waar aanbodt, hetgeen niet in het belang is van den soldaat. Het belang van den soldaat is: goedkoope prijzen. Waarborgen voor de qualiteit vindt men in de keuring. Wordt die keuring streng en met oordeel toegepast, dan kan de publieke aanbesteding niet anders dan in het voordeel zijn van den soldaat. De heer De Bas meent ook, dat met de publieke aanbestedingen langzamerhand de prijzen zouden stijgen, zoodat men spoedig dezelfde prijzen zou moeten betalen, die vroeger besteed werden, onder de werking van een ander stelsel. Spreker kan den heer De Bas althans voorloopig gerust stellen. De laatste aanbestedingen hebben nog bewezen dat steeds lager prijzen worden besteed, zoodat, in vergelijking met vroeger, de prijzen aanzienlijk zijn gedaald.

De heer DE BAS heeft niet gezegd, zoo als de heer Doorman meent te moeten opmaken, dat hij zou zijn ingenomen tegen het stelsel van *vrije aanbesteding*. Dit is volstrekt niet het geval, maar, even als alles in de wereld, heeft ook dit stelsel *vóór* en *tegen*: op het *tegen* heeft spr. willen wijzen in het belang van den man. Spr. wenscht niets liever, dan dat de prijzen steeds zullen dalen; doch zijns inziens behoorteigenaardig bij het stelsel van *publieke aanbesteding* het stelsel van verschaffing der groote kleeding *op dracht*, opdat bij eventueele stijging der prijzen de man geen nadeel lijde, bij daling daarentegen het Rijk zooveel doenlijk de bnte daarvan geniete. In geen geval mag vermindering van qualiteit der goederen het gevolg zijn van de publieke aanbestedingen of van verlaging van den prijs. Op de levering worde nauwlettend contrôle uitge-

oefend; de voorwaarden mogen al zoodanig worden gesteld, dat zooveel doenlijk goederen van uitmuntende qualiteit worden gewaarborgd — toch zal men bij de keuring niet goederen kunnen weigeren, alleen omdat deze niet *uimuntend* zijn. Vallen de stoffen, eenigen tijd opgelegd zijnde, tegen, dan zal de man het minder goede toch uit zijn zak moeten betalen; — dit gevaar bestaat niet, wanneer de groote kleeding hem van Rijkswege op *dracht* wordt verschaft.

De heer KOSTER zegt zich aan het einde van het debat te verheugen, dat hij dit onderwerp ter sprake heeft gebracht; hier en daar heeft hij zijne overtuiging duidelijk te kennen gegeven; maar hij beweert niet dat hij de wijsheid in pacht heeft, en daarom constateert hij met genoegen, dat hij van de onderscheidene sprekers niet anders vernomen heeft dan instemming in het algemeen met hetgeen door hem is uitgesproken.

Het stelsel, door den heer Van Rouveroy verdedigd, is door anderen wederlegd, hetgeen spreker ontslaat van de taak om er op terug te komen.

Hij heeft overigens geen enkel cardinaal punt, dat hij had aangevoerd, hooren bestrijden, zoodat hij het debat als gesloten zou kunnen beschouwen; maar hij wil nog een paar punten releveeren, die meer bepaald zijne aandacht hebben getrokken.

De heer Janssen heeft er op gewezen dat de miliciens, na een paar maanden onder de wapenen te zijn geweest, er als beeren uitzien, terwijl zij er vroeger als skeletten uitzagen, hetgeen zijns inziens voor de tegenwoordige voeding pleit. Maar hoe was hunne voeding geweest vóór dat zij onder de wapenen kwamen? Als men een arm man, die nooit vleesch of witbrood proeft, goed eten geeft, wordt hij een beer; maar dat is nog geen bewijs dat de voeding voldoende is. Zij heeft alleen die uitwerking in verhouding tot hetgeen hij vroeger genoot.

Wat de lengte als criterium voor de strijdvaardigheid van den man aangaat, wordt gezegd dat wij vroeger onder een ander stelsel dan tegenwoordig waren, minder manschappen dan thans noodig hadden en dus keuriger konden zijn. Maar het stelsel der militiewet van 1817 is eerst met 1862 vervallen verklaard, zoodat tusschen 1817 en 1862 altijd dezelfde bepalingen op de miliciens

zijn toegepast; maar juist tusschen die jaren is men verplicht geweest de maat voor den militair te verminderen.

Spreeker erkent dat het denkbeeld van den heer Janssen, om een zeer zuinig soldaat bij het verlaten van den dienst het excedent te geven, eene aanbevelenswaardige zijde heeft en dat een paar gulden niet onnاردig voor den soldaat is. Maar hoe is dat excedent ontstaan? Doordien men den man in zijn dienstdijd / 20 van zijne dubbeltjes heeft onthouden. Als men dan aan het einde van zijn dienstdijd zegt: „ik houd / 18 en geef u / 2 terug,” dan kan spreker niet zien, dat dit voor het stelsel pleit.

Wat de kleeding op dracht of het kleeding- en reparatiefonds betreft, kan het billijk geacht worden, als de soldaat eenige jaren dient, hem aansprakelijk te stellen voor de wijze waarop hij met zijne kleeding handelt. Maar de heer Doorman heeft reeds doen opmerken, dat de miliciens een zeer korten tijd onder de wapenen zijn, en nu vindt spreker het onbillijk, dat als aan een boerenjongen, die nooit uniform gedragen heeft, maar aan wien de Staat zegt: „omdat gij soldaat wordt hebt gij noodig een geweer, een mooien pantalon, een chacot met stormbanden en kettingjes en zooveel meer,” hij dit alles zoo moet onderhouden als de vrijwilliger, die het langzamerhand leerde.

De Staat moet hem evenzeer kleeding als wapenen verstrekken, wijl hij beide evenzeer noodig heeft om soldaat te zijn.

De heer JANSSEN merkt op, dat de heer Koster hem op één punt niet goed schijnt te hebben verstaan, en hem daardoor heeft gerangschikt onder de voorstanders van inhouding op de soldij ten behoeve van het kleedings- en reparatiefonds. Hij heeft niet gezegd dat den man / 20 ingehouden en slechts / 2 uitbetaald moet worden; hij heeft gesproken van het uitbetalen van „een paar gulden”, waarmede een kleine som bedoeld werd. Hieruit kan geenszins de gevolgtrekking gemaakt worden, dat spr. een voorstander is van het inhouden van soldij. Dit mag, naar zijne meening, alleen plaats hebben ingeval van straf bare vervreemding of verwaarloozing van kleederen.

De heer VAN ROUVEROY hoorde den heer Koster beweren dat

het stelsel, door spreker verdedigd, wederlegd is; liever had hij gehoord *wedersproken*.

Wat aangaat het overschot op het kleeding- en reparatiefonds, meent spr. dat dit geld niet bij dubbeltjes van de soldij, zooals de heer Koster beweert, is ingehouden en men daaraan ook niet raken mag, dan wanneer de soldaat slordig is op zijne kleeding.

Daar niemand meer het woord verlangt te voeren, wordt de be-
raadslaging gesloten.

De VOORZITTER dankt den spreker van dezen avond, alsmede de leden die aan het debat hebben deelgenomen, en sluit daarna de Vergadering.

Namens het Bestuur:

De Secretaris,

F. E. L. A. ABEL.

Bijlage A.

TABLEAU van Garnizoenen, Magazijnen enz., op 1 Mei 1876.

PLAATSSEN.	GARNIZOEN.	Kleedingmaga- zijnen.				Ontvangt Kleeding uit	Bakkerijen.	Zieken- huizen.		Arsenalen.
		Rijks- Regiments- Bataljons en kleinere Hospitalen.						Hospitalen.	Infirmen.	
1. Amsterdam.	1 depot infant. (1e regt.) 1 bat. en 1 depot (7e regt.) 4 comp. vest. artillerie. 1 eskadron cavalerie.	1 1		1		den handel. idem. Delft. Haarlem.	1	1		1
2. Amersfoort.	1 depot en 3 batt. rijd. artillerie.	1				den handel.	1		1	
3. Arnhem.	1 bat. en 3 komp. infanterie.		1			Utrecht.	1		1	
4. Assen.	4 batt. veld-artillerie. 1 komp. infanterie.		1			idem. Groningen.				
5. Bergen o./Z.	2 batt. infanterie (3e regt.) 1 bat. infanterie (6e regt.) 1 eskadron cavalerie.		1 1	1		Middelburg. Gorkum. 's Hage.	1	1		
6. 's Bosch.	3 bat. en 1 depot infanterie. 2 eskadrons cavalerie. 3 komp. vest.-art. (met hoofdmag.) 3 bat. infanterie.	1 1	1			den handel. Venlo. den handel. Gorkum.	1			1
7. Breda.	1 komp. vesting-art. 2 eskadrons cavalerie. 1 bat. en 1 komp. trein (veld-art.)		1	1		's Bosch. Venlo.	1			
8. Brielle.	2 komp. vesting-art.		1			's Hage of Utrecht.				
9. Delft.	1 bat. infanterie. 3 komp. vest.-art. (met hoofdmag.)	1	1			Delft. Gouda.			1	1
10. Deventer.	3 komp. infanterie. 3 eskadrons cavalerie.		1			den handel. Utrecht.	1		1	
11. Doesborgh.	1 bat. infanterie. 2 komp. vest.-art.		1			Leiden. Utrecht.			1	1
12. Dordt.	2 komp. pontonniers.		1			's Bosch.	1			
13. Geertruiden- berg.	2 komp. infanterie. 2 komp. vest.-art.		1			Idem.				1
14. Gorkum.	1 depot infanterie. 4 komp. vest.-art.	1		1		Idem, uit 2 ver- schillende magaz.	1		1	1
15. Gouda.	1 depot infanterie (4e regt.) 2 komp. infanterie (2e regt.)	1		1		Utrecht. den handel.			1	
16. Grave.	1 bat. en 1 depot infanterie.	1		1		Grave.				
17. Groningen.	1 bat. en 1 komp. infanterie.		1			den handel.	1		1	1
18. Haarlem.	1 bat. infanterie. 1 depot en 4 eskadrons cavalerie.		1			Amsterdam. Gouda.	1		1	1
19. 's Hage.	1 depot eu 4 eskadrons cavalerie. 1 regt. grenadiers en jagers. 1 depot en 4 eskadrons cavalerie.	1 1				den handel. idem. idem.	1	1		
20. Harderwijk.	3 batt. eu 1 komp. trein veld-art. (met hoofdmagazijn?)	1			1	idem of Utrecht.				
21. Harlingen.	Kol. werfdepot (met hoofdmagazijn) 1 komp. infanterie.	1				den handel. Leeuwarden.	1		1	

PLAATSEN.	GARNIZOEN.	Kleedingmagazijnen.				Ontvangst Kleding uit	Bakkerijen.	Zieken- Hospitelen.	Infirmen- huizen.	Artsenalen.
		Rijks-	Regiments-	Bataljons en kleinere	Hospitelen.					
22. Helder.	1 bat. infanterie. 4 komp. vest.-art.			1		Amsterdam. Delft.			1	1
23. Hensden.	1 komp. infanterie. 1 komp. vest.-art.			1		's Bosch mit 2 ver- schillende magaz.				1
24. Hellevoetsluis	1 komp. infanterie. 1 komp. vest.-art.					Bergen o./Z. Delft.				1
25. Hoorn.	1 bat. infanterie.			1		Amsterdam.	1		1	
26. Kampen.	Instr.-bat. inf. (met hoofdmagaz.)	1				den handel.			1	
27. Leeuwarden.	3 bat. infanterie.			1		Amsterdam.	1		1	
28. Loevestein.										1
29. Leiden.	2 bat. infanterie. Dep. en res. eskadr. cavalerie.		1			Gouda. den handel.			1	
30. Maastricht.	2 bat. veld-artillerie.			1		's Hage of Utrecht				
31. Middelburg.	3 bat. infanterie.	1		1	1	Grave.	1	1		
32. Milligen (kamp)	1 depot infanterie.					den handel.			1	
33. Naarden.	2 komp. discipline. 1 komp. vest.-art.			1		Amsterdam. Utrecht.	1		1	1
34. Neuzen.	2 komp. infanterie. 1 komp. vest.-art.			1		Vlissingen. 's Bosch.			1	1
35. Nijmegen.	1 bat. infanterie (7e regt.) 1 bat. infanterie (5e regt.) 2 komp. infanterie (5e regt.)			1	1	Amsterdam. 's Bosch, elk Idem afzon- Idem derlijk.	1	1		1
36. Roermond.	1 komp. vest.-art.			1		Amersfoort.			1	
37. Schoonhoven	1 bat. rijd. art. Instr.-komp. art. 1 depot infanterie.					Utrecht.			1	
38. Utrecht.	6 komp. vest.-art. (met hoofdmag.) 1 bat. minenrs (met idem). Depot en 1 komp. trein veld-art.	1		1	1	den handel. idem. idem. idem.	1	1		1
39. Venlo.	Depot en res. eskadr. cavalerie.			1		idem.	1		1	
40. Vlissingen.	1 bat. infanterie. 3 komp. infanterie.			1	1	Middelburg, elk afzonderlijk.	1	1		
41. Willemstad.	1 komp. infanterie. 3 komp. vest.-art.			1		's Bosch, mit 2 ver- schillende magaz.				1
42. Woerden.	2 komp. infanterie. 2 komp. vest.-art.	1		1		Utrecht, mit 2 ver- schillende magaz.			1	1
43. Wierickersch.				1						1
44. Woudrichem.										1
45. Zutphen.	2 komp. infanterie. 1 eskadr. cavalerie.			1		Deventer. Leiden.			1	
46. Zwolle.	2 bat. veld art. 2 komp. infanterie.			1		Utrecht. Arnhem.				
		2	22	42	8					
		74				35				

NB. De Kleedingmagazijnen der 8 Hospitelen worden alle zonder onderscheid voorzien uit het Rijksmagazijn te Delft.

Bijlage B.

KONINKLIJKE NEDERLANDSCHE MARINE.

*Lijst der levensmiddelen, behoorende tot de uitrusting van
Zr. Ms. schepen van oorlog.*

Hard brood.	Gedroogde pruimen.
Gort.	„ rozijnen.
Rijst.	„ zure appelen.
Jenever.	„ peren.
Gezouten vleesch.	Ingelegde postelein.
„ spek.	„ zuring.
Edammer kaas.	Bouillon-gelei.
Stolksche „	Ingelegd gebraden gehakt.
Groene erwten.	Aalbesensap.
Grauwe „	Thee.
Boter { 1 ^e qualiteit.	Siroop.
{ 2 ^e „	Roode wijn.
Rozijn-azijn.	Rijn- „
Bruine boonen.	Port- „
Gewoon zout.	Printanier.
Hard „	Julienne.
Mosterdzaad.	Saam- { Spinazie.
Peper.	geperste { Andijvie.
Koffie.	groenten. { Savoye kool.
Suiker.	{ Geldersche hutspot.
Witte zeep.	{ Aardappelen.
Agurken.	Gecondenseerde melk.
Limoensap.	Eierpoeder.
Witte beschuit.	Verduurzaamde { doperwten.
Sago.	{ wortelen.
Vermicelli.	{ schorseneren.